

Den rosenianske forbindelse mellem Skåne og Østdanmark skifter karakter¹

Af Ebbe Kaas²

ebbekaas@hotmail.com

Resume:

I 1879 kommer lord Radstock (evangelist) til København, hvor han benytter Luthersk Missionsforenings missionshus i Nansensgade som sit fortrukne prædikested. Senere ankommer missionær Lang fra Chicago og forsamlingen i Nansensgade bliver splittet. LMs leder, Chr. Møller påvirkes af disse nye toner og hermed bliver forholdet til de rosenianske missionsforeninger i Skåne yderst anspændt. I perioden 1889 – 1892 stiftes en ny roseniansk missionsforening, Evangelisk Luthersk Missionsforening.

Kodeord:

Lord Radstock. Genkomstforventning. Boltzius. Skånske rosenianske missionsforeninger. Chr. Møller. Evangelisk Luthersk Missionsforening.

¹ Artiklen er tidligere publiceret som fagfællebedømt artikel i Lars Brixen (red.), *Rosenius i Danmark – en antologi om den rosenianske vækkelse i Danmark*, (Rønne: ELM-forlag 2020), 185-224. Artiklen er formelt tilpasset *eMissio*, hvilket ses på første side af artiklen. Oversigtskortet i artiklen er lavet af Carsten Hestbech.

² Ebbe Kaas, født 1959 på Bornholm. Læreruddannet fra Herning Seminarium 1985 med historie og kristendom som linjefag. Landssekretær for Luthersk Missions børne- og juniorarbejde 1985 – 1989. Efterskolelærer 1989 – 1992. Efterskoleforstander på Sædding Efterskole 1992 – 2004. Folkeskolelærer 2004 – 2007. Siden 2007 skoleleder på Brændstrup kristne Friskole. Prædikant i Luthersk Mission siden 1983. Medlem af Budskabets redaktion 1991 – 2006. Medlem af Dansk Bibel-Instituts Styrelse 2015-2020.

Indledning

Denne artikel vil beskrive undersøgelsen af den historiske udvikling indenfor den rosenianske vækkelse i Østdanmark og i Skåne. Undersøgelsen vil følge udviklingen i relationerne mellem de rosenianske missionsforeninger i Skåne og Luthersk Missionsforening i Østdanmark (Nordsjælland, København og Bornholm), samt beskrive de teologiske forskydninger og de personlige kontakter, som blev ændret i løbet af 1880'erne. I Danmark blev den rosenianske missionsforening, Luthersk Missionsforening, sprængt. Et af resultaterne af denne splittelse blev ændrede relationer mellem Skåne og Østdanmark.

I løbet af 1880'erne blev forbindelsen mellem de rosenianske missionsforeninger i Skåne og Østdanmark ændret. Det resulterede i et reelt brud, mellem Luthersk Missionsforening (LM) og de to skånske missionsforeninger, Nordöstra Skånes Missionsförening (NSM) og Hässleholms Lutherska Missionsförening (HLM) og et anstrengt forhold til den tredje Västra Skånes Missionsförening (VSM) ved 1880'ernes slutning.

Lord Radstock kommer til København og besøget får følger

Lord Radstock (1833-1913),³ som ankom til København fra Sverige den 8. april 1879,⁴ var en kendt skikkelse i det europæiske vækkelsesmiljø.⁵ Lord Radstock havde fra efteråret 1878 til foråret 1879 været i Stockholm,⁶ hvor han bl.a. prædikede jævnligt i Blasieholmskyrkan. Denne kirke var et af den

³ Lord Radstock var hans titel, Granville Augustus William Waldegrave, hans navn. Han er kun kendt som "Lord Radstock", en titel han fik efter sin far som 24 årig, hvor han også fik sæde i det Britiske Overhus, som den 3rd Baron Radstock.

⁴ Lord Radstock kom ikke direkte fra Stockholm, men havde haft møder i Göteborg, hvor hans familie rejste tilbage til London. Derefter tog Radstock til Skåne og Blekinge for at holde møder. Planen var muligvis at rejse til Holland via København, men Radstock blev i København. *Dagens Nyheter* 26/3 1879; *Stockholms Dagblad* 22/3 1879.

⁵ Lord Radstocks åndelige rødder var fra den del af de engelske vækkelser, der betegnes "low church" med en vis puritansk livsholdning og forståelse, en individualistisk fromheds tradition. Efter et besøg i Amerika begyndte Radstock at virke som evangelist, og formen var lig den, som blev brugt af flere andre amerikanske vækkelsesprædikanter i 1860 – 1870'erne. Fremstillingen om lord Radstocks ophold i Stockholm bygger på: Lars Österlin *Stockholmsväckelsen kring lord Radstock: en kyrkohistorisk undersökning*. (Uppsala: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, 1947). Torsten Bergsten, "Till belysning av lord Radstocks verksamhet i Sverige. Brev från och till Emil Melander". *Svensk Kyrkohistorisk Årsskrift*, (Stockholm, 1947) 244 – 285. Mrs. Edward Trotter, *Lord Radstock. An Interpretation and a Record*. (London: Hodder and Stoughton.u.år), David Bundy, *Vision of Apostolic Mission. Scandinavian Pentecostal Mission to 1953*, (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis; Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia, 2009), 45. Bundy skriver ligefrem: "...Holiness mission in Sweden that took place from 1878 with the arrival of lord Radstock in Stockholm", Bundy, *Vision of Apostolic Mission*, 28; lord Radstock var ikke bare en kendt evangelist, men bæreren af Helliggørelsesbevægelsen eller den såkaldte Keswick-bevægelse til de skandinaviske lande.

⁶ Lord Radstock kom til Stockholm 14. september 1878 fra Skt Peterborg i Rusland via Helsingfors i Finland og blev i byen frem til 24. marts 1879. Se bl.a. om Radstocks ophold i Rusland, Edmund Heier, *Religious schism in the Russian aristocracy 1860-1900. Radstockism and Pashkovism* (The Hauge: Martinus Nijhoff 1970).

rosenianske bevægelses hovedsamlingssteder i den svenske hovedstad efter Rosenius' død.⁷ Radstocks stockholmsophold er således relativt velbeskrevet, bl.a. fordi der var en fyldig avisomtale af Lordens mødevirksomhed og hans forbindelse til det svenske hof og den kongelige familie. I Stockholm lejede Lorden værelser og suiter på byens fornemmeste hotel Grand Hotel, og han brugte tillige Grand Hotel som samlingssted for en del af sin vækkelsesvirksomhed. Lord Radstocks vækkelseskampagne i København 1879⁸ er historisk underbelyst,⁹ men ved en nærmere undersøgelse viser det sig, at der er mange lighedstræk mellem stockholmsbesøget og opholdet i København.

Lord Radstock prædikede flere aftener i Luthersk Missionsforenings missionshus i Nansensgade.¹⁰

⁷ Gunnar Wikmark, *G.E. Beskow och nyeangelismen* (Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag, 1943) 90, 117-119. "Gärna ställde Beskow sin predikstol till förfogande för tillfälliga talare, Bernhard Wadström, Wald. Rudin, biskop A.F. Beckman, lord Radstock, de danska lekmannaförkunnarna Möller og Andersen (.....)". Beskow var med i kredsen omkring lord Radstock fra begyndelsen af lordens Stockholms besøg fra september 1878. At lord Radstock blev taget med ind i den rosenianske indercirkel i Stockholm, som også omfattede Lina Sandell, sandsynliggør, at dette kunne bane vejen for Radstocks indgang blandt Luthersk Missionsforenings venner i København via missionær Andersen. Se også Gunnar Wikman, *Kyrkobyggaren på Blasieholmen. Gustaf Emanuel Beskows liv och gärning*. (Stockholm: Natur och Kultur, 1950) 133-138.

⁸ Radstock har været i København flere gange. Olesen nævner efteråret 1878, hvor lord Radstock besøgte Københavns KFUM "få måneder efter foreningens start", som var 16. september. Elith Olesen, *Der stod et vejr fra vest*, (København: Forlaget Anis, 1997) 57-58. Christian Gad, *Da vi var unge. Billeder fra KFUMs Første 25 Aar* (Aarhus: De Unges Forlag 1928) 25. "En Foraarsaften 1879" får KFUM foreningen besøg af Lord Radstock. Det er en del af det første besøg i København. Tidsangivelsen er upræcis, men må opfattes som Radstocks besøg, som denne artikel beskriver. I 1884 var Radstock i København i forbindelse med Evangelisk Alliance's 8. Verdenskonference. Elith Olesen, *De frigjorte og trællefolket. Amerikansk-engelsk indflydelse på dansk kirkeliv omkring år 1900*. (København: Forlaget Anis, 1996) 96, 231. Ved 1884-københavnernesbesøget var han også på besøg i Stockholm. Lord Radstock var også på en kort ophold i København foråret 1884, hvilket Olesen, *De frigjorte*, 694 note 83, fejlagtigt i en henvisning henviser til 1879-besøget. Det er dog ikke denne artikels hensigt at beskrive Radstocks samtlige besøg i Danmark. I februar 1884 dukker Radstock pludselig op i mødeannoncerne og er øjensynligt i København fra torsdag den 7. febr 1884 til søndag den 10. febr 1884. Radstock når at have fire møder, fire forskellige steder. Bethel-skibet torsdag; Missionshuset Bethesda fredag; Stormgade 21 søndag kl. 2 eft. og Nansensgade kl. 6 eftermiddag også søndag.

⁹ Olesen, *De frigjorte*, 212 og 241, påpeger med rette, at lord Radstocks besøg i Danmark, 1879, er overraskende dårligt oplyst. "Når man kender til den opmærksomhed, der samlede om hans person og hans ærinde i Sverige umiddelbart forinden, er det besynderligt at konstatere, at der kun er få samtidskilder herhjemme, og at besøget er praktisk talt glemt af eftertiden". Olesen, *De frigjorte*, 241. Olesen skriver blot, at Lord Radstock sandsynligvis var i Danmark fra april til september 1879, men med flere afbrud, hvor han besøgte både Sverige og Finland. Min undersøgelse i denne artikel af lordens københavnerophold vil i en vis udtrækning råde bod på dette.

¹⁰ Missionshuset i Nansensgade, som blev indviet november 1876, rummede et af Københavns største lokaler til kristelige formål. Radstock var således også i Helsingborg, hvor hans møder resulterede i en mindre vækkelse med en tilgang især inden for byens baptistmenighed. I *Göteborgs Weckoblad* den 17/4, 1879, har avisen en artikel med et engelsk blad som kilde, der fortæller, at lord Radstock har afholdt det sidste møde i Stockholm og han via Jönköping og Karlskrona er på vej til København. Artiklen fortæller om flere helbredelser, som lord Radstock har været årsagen til, og som er sket efter ordene fra Jakobs Brev 5,14-15. P.C. Trandberg blev salvet med olie i forbindelse med bøn og håndspålgelse i maj 1879 af lord Radstock på Hotel d'Angleterre. Karl M. Kofod, *Den Bornholmske vækkelsespræst P.C. Trandberg*, (København: O. Lohse, 1925), 249; Österlin, *Stockholmsväckelsen*, 82 og 89, hvor det bl.a. nævnes, at lord Radstock flere gange gæstede den svenskfødte, danske kronprinsesse Louisa, under Københavns besøget. Se vurdering af lord Radstocks besøg hos Kofod-Svendens "Chr. Möllers teologiske udvikling og dannelsen af Evangelisk Luthersk Missionsforening", i denne antologi. Lord Radstock ankommer til Hotel d'Angleterre den 8. april. Hvornår besøget i København slutter, er uvist, sidste annonce for et møde hvor lord Radstock medvirker, *Berlingske Tidende* 17/10 1879, hvor der er annonce om møde i Nansensgade missionshus den 18/10 kl. 10 og kl. 6 aften hvor Radstock taler med tolk ved begge møder. Der var altid to møder i Nansensgade. Et kl. 10 søndag formiddag og et

Som i Stockholm opsøgte lord Radstock det rosenianske vækkelsesfolk. Det er uklart, om Radstock havde nogle personlige kontakter eller havde fået en indbydelse til at bruge missionshuset i Nansensgade.¹¹ Men gennem Radstocks forkyndelse fik det rosenianske missionsfolk i København for første gang i eget missionshus mulighed for at høre en bibeludlægning, som berørte andre emner end de temaer, som Rosenius havde skrevet om i *Pietisten*. Lord Radstock benyttede sig ikke udelukkende af Nansensgade missionshus. Han holdt også møder i den engelske kirke i Stormgade,¹² og i den reformerte kirke samt i Indre Missions lokale i Østergade 38.¹³ Lord Radstock havde også i København såkaldte ”salon-møder” på Hotel d’Angleterre.¹⁴ Disse private ”drawing room meetings”, var specielle sammenkomster for personer fra den danske overklasse.¹⁵

En undersøgelse af lord Radstocks mødevirksomhed i København i perioden fra ankomsten til København den 8. april 1879 til afrejsen 18. oktober 1879 ud fra mødeannoncer i aviserne¹⁶ i perioden giver følgende resultat:

April: Fem møder. To i privat lejet sal (Casino);¹⁷ tre møder i Den Reformerte Kirke, Gothersgade.¹⁸ Samt et møde i Helsingør og to dage i Malmø (22.-23. april).¹⁹

Maj: Otte møder. Tre møder i Den Engelske Kirke i Stormgade; fem møder i Nansensgade

eftermiddag/aften.

¹¹ Protokol for Luthersk Missionsforening i Kjøbenhavn 1875 - 1912, *LM Arkivet Hillerød*, er helt tavs om besøget og Radstocks brug af missionshuset.

¹² Brødreminighedens Sal Stormgade 21, i avisannoncerne benævnes konsekvent som ”Den engelske Kirke i Stormgade”.

¹³ Olesen, *De frigjorte*, 241. Første annonce findes i *Berlingske Tidende* 12/4 og *Nationaltidende* 12/4, hvor lord Radstock holder evangelisk foredrag 1. Påskedag den 13/4 kl. 3 i Casinos lille sal. Samme sted kl. 7 aften med tolk. Lord Radstock er bemærkelsesværdigt hurtigt i Helsingør, nemlig den 30/4 1879, hvor han taler i Luth. Missionsforenings missionshus om formiddagen kl. 10; *Frederiksborg Amts Avis* 29/4 1879. Mere om mulige konsekvenser af dette helsingørbesøg senere i artiklen.

¹⁴ Lord Radstock indlogerede sig på Hotel d’Angleterre den 8/4 1879, ifølge *Berlingske Tidende* 9/4 1879 og *Nationaltidende* 9/4 1879.

¹⁵ *Fyens Stifttidende* 17/4 1879 omtaler lord Radstock, at han har været til taffel hos kronprinsparret den 16/4.

¹⁶ Undersøgelsen tager udgangspunkt i avisannoncer. Møderne blev typisk annonceret i flere aviser. Ofte er der separate annoncer for møderne, og møderne bliver endvidere nævnt i lørdagsavisernes gudstjenestelister.

¹⁷ *Sjællands-Posten* 16/4 kommenterer disse møder. Avisen mener, at der var et par hundrede tilhørere, det var mest venner af Indre Mission, da ”lorden nok nærmest tilhører denne retning”.

¹⁸ *Nationaltidende* 12/4; *Berlingske Tidende* 17/4; *Nationaltidende* 22/4; *Berlingske Tidende* 26/4.

¹⁹ *Sydsvenska Dagbladet* 21/4; Bergsten, *Till belysning av Lord Radstock* 259.

missionshus;²⁰ samt et møde i Helsingør.²¹ To møder, IMs lokale Østergade 38.²² Tillige møder i Wäxjö (7. maj og 8. maj),²³ fire møder i alt, samt Malmø 31. maj.

Juni: Missionsmøde (Årsmøde) i Nansensgade den 1.-2.-3. juni. Flere møder hvor lord Radstock og Pastor Osterman fra Göteborg prædiker. Et møde i den engelske kirke finder sted den 1. juni om eftermiddagen. Radstock kan således nå at prædike i Nansensgade om formiddagen, den engelske kirke om eftermiddagen og i Nansensgade igen først på aftenen.²⁴

Juli og august: Ingen mødeannoncer fundet med Radstocks navn.²⁵ Noget kunne tyde på, at Radstock i disse måneder var hjemme i London. Både Österlin²⁶ og Bergstein²⁷ skriver, at Radstock er i Danmark hen over sommeren. Men det er ikke sandsynligt. I det engelske nyhedsbrev "The Christian"²⁸ den 4. september meddeler lord Radstock, at han i den pågældende uge rejser til Danmark og Sverige. Sandsynligheden for, at Radstock har besøgt familien i England fra juni til først i september 1879, er ganske høj.

I Berlingske Tidende 9. september 1879 står Lord Radstock opført under ankomne gæster til Hotel d'Angleterre dagen før, altså, mandag den 8. september. Han har dog ikke opholdt sig mange timer i København, som det vil fremgå af septembers måneds mødeopgørelse. Opgørelsen indeholder kun et møde i København. Det er uklart, hvor Radstock har opholdt sig i tiden fra mødet i Nansensgades missionshus og hotelindlogeringen, og om han i det hele taget har benyttet af sin suite?²⁹

²⁰ *Berlingske Tidende* 7/5; *Nationaltidende* 9/5; *Berlingske Tidende* 10/5; *Fædrelandet* 15/5; *Nationaltidende* 17/5; *Dags-Telegraphen* 20/5; *Berlingske Tidende* 21/5; *Folkets Avis* 21/5; *Berlingske Tidende* 24/5. 4 af møderne i Nansensgade var på søndag og helligdage, hvor Chr. Møller prædikede kl. 10 formiddag og Radstock om eftermiddagen/aftenen. Trandbergs kalenderoptegnelser; Privatarkiv, Kgl. Bibliotek nævner 6 møder i Nansensgade. Olesen, *De frigjorte*, 241, omtaler P.C. Trandbergs kalenderoptegnelser som "lapidariske kalenderoptegnelser". Olesen nævner endvidere, at Trandberg rejser til Bornholm sidst i maj måned, og derfor kan denne kilde ikke bruges videre frem for at kortlægge Radstocks møder i København.

²¹ *Fyens Stifttidende* 19/5 omtaler lord Radstocks møde på Rådhusalen i Helsingør. Radstock prædiker på fransk med tolk, og der var mange tilrejsende svenske tilhørere. Det er sandsynligvis derfor prædikenen er på fransk, da flere i den svenske overklasse beherskede dette fremfor engelsk, samt at tolken sandsynligvis har tolket til svensk.

²² Trandbergs kalenderoptegnelser, Privatarkiv, Kgl. Bibliotek 12/5 og 21/5. Olesen, *De frigjorte*, 241 og 693.

²³ *Nyhets- och annonstidning för Wexjö stad och Kronobergs Län* 6/5 1879. "Alla hans föredrag hafwa varit till trängsel besökta", *Nya Wexjö-Bladet* 10/5 1879.

²⁴ *Berlingske Tidende* 29/5.

²⁵ I disse sommermåneder prædiker H.A. Jensen og missionær H. Andersen ved de møder i Nansensgade, hvor der er oplyst personnavne. Mødedatoer: 5/7; 12/7; 16/6; 19/7; 9/8; 16/8; 20/8; 23/8.

²⁶ Österlin, *Stockholmsväckelsen kring Lord Radstock*, 82. Her skrives, at Radstock også er i Finland sommeren 1879.

²⁷ Bergstein, *Till belysning av Lord Radstock* 259-260. Bergstein skriver, at Radstock er i Finland i september, og lorden var i København hele sommeren. Det er ikke et anliggende for denne artikel at lave en grundig undersøgelse af Radstocks virksomhed i sommeren 1879, men jeg anser det for overvejende sandsynligt, at han har været i London.

²⁸ Citeret i *Göteborgs Weckoblad* 11/9 1879.

²⁹ Trotter, *Lord Radstock*, 229-233. He felt suddenly pressed in the spirit to go to Helsingfors. Forfatteren til denne Radstock-biografi undlader sjældent en lejlighed til at gøre Radstock mere speciel og åndelig, end han i virkeligheden var. Muligvis var det i København, at Radstock fik et telegram med en indbydelse til Finland, hvilket kan forklare ankomsten til Hotel d'Angleterre uden at benytte sig af det.

September: Nansensgades missionshus et møde³⁰ søndag den 7. september. Resten af måneden er Radstock i Sverige og Finland. Malmö to møder (8. september og 9. september).³¹ Herefter er Radstock i Stockholm sammen med en anden vækkelsesprædikant Radcliff.³² Radstock fortsætter til Finland, hvor han i 11 dage prædiker i Helsingfors.³³

Oktober: Nansensgades missionshus tre møder;³⁴ den engelske kirke, Stormgade 21, et møde. Radstock ankommer til København enten den 14. oktober om aftenen eller 15. oktober om formiddagen og indlogerer sig på d'Angleterre.³⁵ Radstock holder møde i Nansensgades missionshus onsdag den 15. oktober og igen om søndagen, den 19. oktober, hvor han prædiker to gange i Nansensgade og en gang i Stormgade, og herefter findes der ikke flere mødeannoncer, hvor Radstock prædiker i København.

Denne gennemgang viser med stor tydelighed, at det primært er i Luthersk Missionsforenings missionshus i Nansensgade, at Radstock prædiker. Radstock får adgang til Nansensgades missionshus lige efter besøget i Helsingør. Om der er en sammenhæng eller om det er en tilfældighed, kan ikke afgøres. I hele maj måned er Chr. Møller i København. Dette sandsynliggør, at der har været en tæt kontakt mellem Møller og Radstock med en mulig påvirkning af teologien til følge. Denne nye helliggørelsesforståelse vinder relativ hurtigt og markant indpas i Møllers blad "Budskabet".

Lord Radstocks teologiske forståelse var hentet fra Plymouth-brødrenes teologi. Radstock var optaget af snarlig forventning om Herrens genkomst, helbredelse gennem troens bøn, nådegavernes betydning, og endvidere var Radstock fremmed for enhver form for menighedsdannelse, da det efter Plymouth-brødrenes opfattelse var helt ukendt for Ny Testamente. Netop Radstocks optagethed af Jesu genkomst samt helbredelse af sygdomme gennem troens bøn havde særlig opmærksomhed i perioden med sveriges- og danmarksbesøget.³⁶

³⁰ *Dags Telegraphen* 6/9; *Berlingske Tidende* 6/9.

³¹ *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 8/9 1879.

³² *Aftonbladet* 13/9 1879; *Dagens Nyheter* 13/9 1879; *Nya Dagligt Allehanda* 13/9 1879. Møder i Betlehemskyrkan, Blasieholmskyrkan, i missionshuse m.v. Se også Bergsten *Till belysning* 259-261.

³³ Bergsten, *Till belysning* 260. Om Radstocks betydning i finsk kirkeliv se bl.a. Gunnar Westin, *Den kristna friförsamlingen i Norden. Frikyrklighetens uppkomst och utveckling* (Stockholm: Westerbergs, 1958), 352-355.

³⁴ *Berlingske Tidende* 15/10 1879; *Berlingske Tidende* 18/10 1879.

³⁵ *Nationaltidende* 15/10 1879.

³⁶ James Robinson, *Divine Healing; The Formative years 1830-1880. Theological Roots in the Transatlantic World*, (Eugene: Pickwick, 2011), 204-205; her nævnes det, at det særligt var i Sverige, Stockholm, at lord Radstock praktiserede troshelbredelse med succes. Österlin, *Stockholmsväckelsen*, 80, nævner, at Radstock den sidste aften i Stockholm bad for Wadströms syge kone, og der blev læst Jak. 5,14. Bergsten, *Till belysning*, 252-253, nævner ligeledes, at netop denne side af Radstocks sverigesbesøg hidtil har været meget fortiet og underbelyst. Radstock praktiserede i høj grad helbredelse ved bøn. Bundy, *Vision af Apostolic Mission*, 130.

I løbet af 1880'erne genfinder vi disse forhold i Møllers forkyndelse og artikler.³⁷ Den klassisk rosenianske teologi forsøger Møller at kombinere med de nye teologiske strømninger, som han har mødt gennem lord Radstock.

Den rosenianske helliggørelsesforståelse blev i de rosenianske missionsforeninger formidlet gennem: ”der bliver ingen helliggørelse uden en stadig lytten til og omgang med Guds ord”.³⁸ Artikler i Møllers blad *Budskabet* og andre rosenianske tidsskrifter beskæftiger sig med, at Guds lov ikke skal herske i samvittigheden, for en stræben og kamp efter at gøre Guds vilje er ikke helliggørelse, men lovtrældom. Den rosenianske forståelse af helliggørelse var, at den blev virkelighed og blev fremmet gennem den samme forkyndelse, som til retfærdiggørelse, altså alene ved den prædiken, som havde forsoningsnåden som indhold og centrum.³⁹

Denne klassiske rosenianske helliggørelsesforståelse blev lidt efter lidt ikke forkastet, men den kom under pres til fordel for en helliggørelsesforståelse, hvor kristen-mennesket besejrede synden og blev ført op i et højere åndeligt leje gennem en fylde af glæde og kraft. En forståelse, hvor Guds kraft overvinder syndens stærke rødder i kødet, så det skaber et nyt sejrrigt liv, samt en forståelse af, at Åndens resultat ikke er det daglige liv i kald og stand, men en åndelighed, der bliver konkret i ekstraordinære ”velsignelser” og nådegaver.

Af de mere ekstraordinære nådegaver, som lord Radstock dels omtalte og dels praktiserede, var helbredelsens nådegave, eller tros-helbredelsen. Møller forsøgte at kombinere det objektive i forsoningen gennem Kristus med en åbenhed og mulighed for, at Gud ville udruste forsamlingen med blandt andet åndelige nådegaver og en større grad af synlig hellighed.

Relativt hurtigt viser tendenserne af denne nyorientering sig i Møllers blad ”Budskab fra Naadens

³⁷ Det er påfaldende, at Samuel Roswall, *En banebryder. En bog om Chr. Møller – Luthersk Missionsforenings første leder – og den historie han blev en del af* (Hillerød: Dansk Luthersk Forlag, 1985), 142-144, udelukkende omtaler Møllers teologiske ændring som ”modning”, og den var kommet gennem selvstændigt bibelstudium. Olesen, *De frigjorte*, 212-213, nævner, at ledende mænd indenfor Luthersk Missionsforening begyndte at interessere sig for disse emner lige efter Radstocks besøg.

³⁸ P. Verner Hansen, *Født på ny. Om Carl Olof Rosenius*. (Århus: Okay-Bog, 1987), 224.

³⁹ Sverre H. Skibreid, *Helliggørelsens sanne hemmelighet. Carl Olof Rosenius' helliggørelsesforkyndelse*. (Bergen: Akademisk avhandling, NLA Høgskolen, Bergen 2010), 121: Derfor handler Rosenius' helliggørelsesforkyndelse om intet mindre enn å *fortsette* å peke på Kristus. Dette kan virke forvirrende og passivt for noen. Det motsatte er tilfelle om vi får se sammenhengen. Det samme evangelium Rosenius har forkynt til rettferdiggjørelse, forkynner han like sterkt til helliggjørelse. Den samme friheten som evangeliet gir skal få bringe helliggjørelsen. Ingenting annet kan virkelig frambringe den. Rosenius' kamp med leseren er å få ham til å *forbli* ved Kristus. Det gjelder også når synden herjer, fruktene uteblir, og anfektelsene er store. Rosenius ber den troende om ikke å bøye av, ikke velge andre løsninger. Se også Ture Lindholm, *C.O. Rosenius som teolog. Grunddragen i hans åskådning*, (Klippan: EFS-förlaget, 1972), 67-71. ”Snarare fremstår den pånyttföddes upplevelser av ständiga faror och frestelser, ständiga påminnelser om egen oförmåga och kraftlöshet inför helgelsens uppgifter”.

Rige”,⁴⁰ og gennem udgivelsen af bogen *Naar kommer Kristus og hvad medfører hans Tilsynekomst?* der udkommer i december 1882. Allerede i september 1881 måtte bestyrelsen for Nansensgade behandle et spørgsmål, som var tilsendt bestyrelsen: ”Varigheden i Opfattelsen af Læren om Kristi Fredsrigte.”⁴¹ Spørgsmålet til bestyrelsen blev besvaret med, at det hørte hjemme ved en drøftelse på et prædikantmøde, hvor bestyrelsen henstiller til, at den fornødne agtelse må råde, når spørgsmålet drøftes. Resultatet af lord Radstocks forkyndelse og Møllers interesse for Kristi genkomst tegner sig som et stridsemne. Dele af den danske rosenianske bevægelse kunne ikke forlige sig med Møllers nyorientering, men blev urolige, dog var der også splittelse fra venstrekanten af Nansensgade-forsamlingen, hvor man ønskede mere af den nye engelsk-amerikanske helliggørelsesforståelse, næsten umiddelbart efter lord Radstocks besøg.⁴²

Lord Radstocks besøg finder endvidere sted, hvor der er en strøm af forkyndere fra Sverige, som kommer til København og derfra videre ud i landet. Flere af disse forkyndere kommer fra det i 1878 stiftede Svenska Missionsförbundet.⁴³ Især vækker besøget af N.P. Lang og til dels det efterfølgende Frederik Fransons danmarksbesøg betydelig uro også i den danske del af den rosenianske vækkelse.

Første splittelse i Nansensgade

Kort tid efter lord Radstocks besøg i København kom der, som nævnt, en splittelse i forsamlingen i Nansensgade. Jubilæumsskriftet ved Luthersk Missionsforenings 50 års jubilæum nævner sparsomt, ”at efter lord Radstock kom der en hjemvendt fra Amerika. Han havde samme måde at lede møderne

⁴⁰ *Budskab fra Naadens Rige*, 1880, juli-nummeret, ”Hvem kommer til Dommen?” fortsætter i august, september og oktober-numrene. Missionær Andersen er forfatteren. Endvidere har Møller en lille artikel i oktobernummeret 1880 om tusindårsriget. *Budskab fra Naadens Rige*, nov 1884, har Møller en længere artikel om bl.a. helbredelsens nådegave.

⁴¹ Protokol for LM Kjøbenhavn 1875 – 1912, 26. sept 1881, *LM arkivet Hillerød*.

⁴² Ebbe Kaas, ”Christian Møller – 100 år efter hans død”. Artikel i *Budskabet nr 6*, 2007; Møller nævner flere gange i løbet af 1880’erne, at der er en slaphed blandt de kristne og denne slaphed kan imødegås gennem en mere central placering af bl.a. Jesu snarlige genkomst i forkyndelsen. Se også Olesen, *De frigjorte*, 213-214. Denne sag beskrives senere i denne artikel. Se ligeledes Kofod-Svendsen ”Chr. Møllers teologiske udvikling” i denne antologi. *Berlingske Tidende* 13/12 1879 nævner, at evangelisten Reginald Radcliff prædiker i Nansensgade. Han var advokat bosiddende i Liverpool. Han havde i sensommeren og efteråret virket sammen med Radstock i Stockholm. Missionshuset i Nansensgade havde åbnet dørene for helliggørelsesbevægelsen ved at arrangere møde med Radcliff som prædikant.

⁴³ Bl.a. kan nævnes C.W. Gillén, der virkede i København og Helsingør området fra 1885. Se C.W. Gillén, *När vårfloden kom. Livsskildringar*. (Stockholm: Svenska Missionsförbundets Förlag, 1927). Endvidere har der været et betydeligt antal svenskere, som arbejdede og levede i København i årtierne 1870-1900. Over 80.000 svenskere indvandrede til Danmark i slutningen af 1880’erne for primært at arbejde i landbruget og i den begyndende industrialisering i de større sjællandske byer. På Bornholm var over 28% af samtlige stenhuggere af svensk afstamning i slutningen af 1800-tallet. Tilstrømningen af svenske prædikanter skal ses i dette lys, da det svenske islet i flere frimenigheder og frikirker udgjorde et ikke ubetydeligt antal. Jørn Peter Santon (m.fl.) *Det Dansk Missionsforbund gennem 50 Aar, 1888 – 1938*, (Aalborg: Det Danske Missionsforbunds Forlag, 1938), 14, nævner bl.a. Lærer Palmkvist, Landskrona; Lenander, Malmö; nogle studenter fra Lund m.fl.

på som Radstock og han talte også på samme måde”.⁴⁴ Endvidere nævner Jubilæumsskriftet, at hans navn var Lang.

Der har ikke tidligere været særligt meget opmærksomhed omkring N.P. Lang og den splittelse,⁴⁵ som blev følgen. Samuel Roswall, som har undersøgt Luthersk Missionsforenings historie, nævner overhovedet ikke N.P. Lang, og øvrige jubilæumsskrifter nævner meget kortfattet sagen.⁴⁶

En del år tidligere, 1858, havde Mogens Abraham Sommer (1829-1901)⁴⁷ i Vejle afholdt nogle evangeliske foredrag.⁴⁸ Sommer etablerede en lille privatskole i byen, som efter nogle måneders forløb blev overtaget af N.P. Lang. Lang var skolelærer og virkede ved skolen i Vejle fra 1858 til 1865.⁴⁹ Lang tilsluttede sig frimenigheden i Vejle, som Sommer havde grundlagt. I september 1858 rejste Sommer til Skien i Norge for at blive ordineret af Gustav Adolph Lammers (1802-1878) og bliver indsat som forstander for de syv Lammerske menigheder i Danmark.⁵⁰ Allerede i 1860 opløser Sommer sine menigheder og afbryder kontakten til Lammers.

Lang nævner selv, at han i Vejle gjorde flittig brug af Ahnfeldts sange, som han havde i Lammers oversættelse.⁵¹ ”Jeg sugede Næring til Vækst af den evangeliske Mælk”, skriver Lang om Ahnfeldts sange. Lang foretog også, i tiden som lærer i Vejle, prædikenture. Han var bl.a. i Brøns og Ballum, Vestslesvig, hvor han deltog i en ikke kirkelig nadversamling med omkring 100 deltagere.⁵² Lang nævner denne samling som den første menighed efter Lammers forbillede, men dette kan ikke

⁴⁴ [Martinus Svaabeck; Andreas Rønne; Christian Vestergaard], *Luthersk Missionsforening 1868 – 1918. Mindeblade skrevet af nogle af Foreningens Venner*. (Rønne: Luthersk Missionsforenings Forlag, 1922), 81.

⁴⁵ Det er yderst sparsomt mht oplysninger om Lang. Selvbiografien i bladet *Morgenstjernen*, Upartisk, kristeligt Blad, årgang 1, udgivet af det danske Missionsforbund nr. 6-7-8-9 og 14, 1889 er primærkilden, men der er ingen personoplysninger om tiden før mødet med Mogens Abraham Sommer.

⁴⁶ Frits Larsen (red.), *Luthersk Missionsforening gennem 75 Aar, 1868 – 1943* (København: Luthersk Missionsforenings Forlag, 1943), 55-56. Roswall, *En banebryder*.

⁴⁷ Om Mogens Abraham Sommer henvises til Emil Larsen, *Urovækkeren Mogens Abraham Sommer med særligt henblik på Haderslevtiden*, (København: G.E.C. Gads Forlag, 1963) og Emil Larsen, *Brydninger. Kirkelige og frikirkelige i sidste halvdel af det 19. Århundrede med særlig henblik på Frederik Fransons besøg i Danmark 1884-85*, (København: Tro og Liv, 1965), 45 -50; Sommers forhold til Lammers, Ahnfeldt og dermed den rosenianske vækkelse er beskrevet hos Ebbe Kaas, ”Oscar Ahnfeldt og den rosenianske sangtradition i Danmark”, artikel i Ebbe Kaas, *Forbindelse med Skåne. To artikler om den rosenianske vækkelse i årene 1850 – 1900*. (Brændstrup: Forlaget Timekær, 2013), 138- 145.

⁴⁸ E. Larsen, *Mogens Abraham Sommer*, 104-106.

⁴⁹ E. Larsen, *Mogens Abraham Sommer*, 109-110.

⁵⁰ E. Larsen, *Mogens Abraham Sommer*, 109-116; Emil Larsen, *Chr. Willerup og hans medarbejdere. Metodistkirkens første år i Danmark*. (København: Metodisthistorisk Selskab, 1981), 27-28. Helge Rasmussen (red.), *En dansk vækkelsesbevægelse. Det Danske Missionsforbund 1888-1963*. (København: Missionsforbundets Forlag, 1963), 23-24.

⁵¹ Lammers havde ikke oversat Ahnfeldt sange til norsk, men der var en tæt forbindelse mellem Lammers og Ahnfeldt i sidste halvdel af 1850’erne. Oplysningen om Langs forbindelse med Ahnfeldts sange fra *Morgenstjernen* 1. årgang nr 7. Om oversættelsen af Ahnfeldts sange se Kaas, ”Oscar Ahnfeldt og den rosenianske sangtradition”, 157-163.

⁵² *Morgenstjernen* 1. årgang nr. 8. Det er uklart, i hvilken sammenhæng nadversamlingen er blevet afviklet. En privatlærer P.P. Schmidt nævnes som grundlæggeren af en ”apostolsk menighed” i området.

efterspores i andre kilder. Interessant er det imidlertid, at netop de beskrevne områder, Ballum og Skærbæk, er indgangen for den rosenianske vækkelse i Nordvestslesvig cirka 15 år senere, men den indgang må snarere ses som et resultat af tidligere brødrenehedsaktivitet end af N.P. Langs virksomhed.

N.P. Lang rejste til København i 1865 og derfra videre til Chicago via M.A. Sommer, der var blevet udvandringsagent.⁵³ Lang bliver i USA knapt 18 år, og i den periode virker han som prædikant og er tilknyttet Dwight Lyman Moodys menighed i Chicago.⁵⁴ Sandsynlig er det i Moodys menighed, at Lang træffer den svensk/amerikanske prædikant Frederik Franson (1852-1908).⁵⁵

I juli 1882 kommer Lang tilbage fra Chicago til København. Ved afrejsen fra New York lover Lang, at han vil overbringe en hilsen til sømandsmissionær Wollesen i København.⁵⁶ Kort tid efter ankomsten til København prædiker Lang på Bethel-skibet.⁵⁷ Allerede ved dette første møde på Bethel-skibet med Lang var der nogle fra Nansensgade, der inviterede ham til at tale i missionshuset.⁵⁸ Lang nævner selv, at der udbrød en vækkelse både blandt fritænkere og ”de gamle lunkne kristne”,

⁵³ Rasmussen (red.), *En dansk vækkelsesbevægelse, 23-25*. Ole Schønnichen, *Drømmen om et nyt liv. Fortællingen om de danske udvandrere* (København: Gyldendal 2013).

⁵⁴ D.L. Moody (1837 – 1899) amerikansk verdensevangelist. Virker bl.a. i England og Skotland i perioderne 1873-1875 og 1882 – 1883. En del af tidens mange ”overkonfessionelle” amerikanske/britiske prædikanter.

⁵⁵ Rasmussen (red.), *En dansk vækkelsesbevægelse, 24*. I en artikel i nævnte udgivelse nævner Emil Larsen, som er en stor kender af Frederik Franson, at det aldrig er blevet nævnt af Franson, at han havde lært Lang at kende i Chicago. Denne artikel vil ikke behandle Fransons danmarksbesøg og berøringen med det rosenianske miljø i Danmark, da hans Danmarks besøg først finder sted efter Nansensgade-splittelsen. Der henvises til E. Larsen, *Brydninger* samt Edvard P. Trojesen, *Frederik Franson. A Model for Worldwide Evangelism*. (Pasadena, William Carey Library California, 1983), Karl Linge, *Frederik Franson ”En mand sänd av Gud”* (Uppsala: J.A. Lindblads Förlag, 1952) og Elith Olesen, ”Evangelist eller charlatan? Svensk-amerikaneren Frederik Fransons Danmarks besøg 1884-85”, artikel i *Kirkehistoriske Samlinger 1963*. I en særlig grad blev Mørkøv i Vestsjælland præget af Franson gennem en vækkelse og efterfølgende opførelse af et missionshus, der i 1916 overgik til Luthersk Mission i Vestsjælland.

⁵⁶ Det er uklart om Lang og Wollesen har kendt hinanden i USA. Det falder uden for denne artikels emne at beskæftige sig mere indgående med Langs forhold til Wollesen, men kortfattet kan det nævnes, at pastor Daniel C. Prior fra Holmens Kirke var engageret i arbejdet blandt søens folk, og i 1876 kom han i kontakt med ægteparret Nina og Andreas Wollesen, som i nogle år havde deltaget i missionsarbejde blandt søfolk i New York. Ægteparret blev udsendt af en amerikansk organisation for at fortsætte et lignende arbejde i København. I 1879 oprettede Wollesen og Prior en sømandsstue i Holbergsgade, og to år senere blev ”Bethelskibet” indviet. Det lå fortøjet for enden af Nyhavn, og det rummede en kirkesal med plads til 300 mennesker. Se indretningen af Bethel-skibet i Ill. Tidende nr. 1150 side 21-22. Andreas Wollesen blev optaget i metodistmenigheden i København sammen med sin kone, Nina den 26/5 1876, hvor de ifølge kirkebogen (Medlemslisten for Jerusalemskirken, Rigensgade i København) bliver overført fra Metodistkirken i Brooklyn, New York. Senere udmelder fam. Wollesen sig af Metodistkirken i København (Medlemsliste nr. 3, personer 142 og 143 ”udmeldt sig”). Ingen dato angivet. Paul Holt, *Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark gennem 100 år*, (København: Lohses Forlag, 1961), 635, nævner, at Wollesen var blevet omvendt ved at høre Moody, men nævner ikke, om det har været i New York eller Chicago. Wollesen vedblev at været aflønnet fra Amerika.

⁵⁷ Rasmussen (red.), *En dansk vækkelsesbevægelse, 24*. Santon (m.fl.), *Det Dansk Missionsforbund gennem 50 år*, 13; *Morgenstjernen* 1. årgang nr. 14, 1889.

⁵⁸ *Morgenstjernen* 1. årgang nr. 14, 1889. Her nævner Lang, ”Iblandt mine Tilhørere fandtes nogle Missionsvenner fra den saakaldte bornholmske Missionsforening i Nansensgade Nr. 50, der udsendte en Komite for at indbyde mig til at tale i deres Missionshus, hvor der kunde rummes 1000 Personer.”

hvilket vel må opfattes som det rosenianske missionsfolk i Nansensgade. Lang-vækkelsen førte hurtigt til en splittelse i Nansensgade, eller for at bruge Langs egne ord: ”At det var Herren, der med sin Aand begyndte dette Værk, bør ingen betvivle, men Satan taalte ikke Guds Riges Fremgang og fik snart udsendt Vandbærere til om muligt at faa slukket den antændte Ild og forstyrre den gode Sag.”.⁵⁹

I et brev til Olsson⁶⁰ den 10. november 1882 beskriver Møller tilstandene i København. Brevet indeholder først nogle refleksioner om en vækkelse, der knytter sig til en bestemt person, og derefter beskriver Møller med klare ord Langs virke i Nansensgade. Han har delt forsamlingen, nogle er begejstrede, og andre græmmer sig. Johannes Wittander (1847-1928),⁶¹ en af de ledende skånske prædikanter, havde prædikeret ved et møde i Nansensgade, og efter brevet af dømme så var det en god og solid prædiken. Herefter skulle Lang prædike. Han havde læst den samme tekst som Wittander, selvom han normalt ikke læste nogen prædikentekst, og havde sagt noget andet.

Peder Kofod skriver i sin dagbog, da han er i København for at prædike den 24. og 25. september 1882, at han ”saa Lang for første Gang”. Kofod beskriver Langs prædikener ”som vækkende og jagende, og det har skabt noget gavnligt Røre”. Kofod bemærker også, at Lang går rundt ved folk efter prædikenen for at bede og samtale med tilhørerne.⁶²

Når Møller skal beskrive Langs holdninger, så bliver det med: Bruger aldrig nogen prædikentekst; taler ikke om, hvad Jesus har gjort for os; kender åbenbart ikke til indre synd og menneskets elendighed, derimod taler Lang om frimodighed og det at være stærk, vi skal sejre og gå fremad. Møller konkluderer, han har vist nok ingen fast lære, nogen bestemt konfession har han ikke, men han latterliggør barnedåben og alt, hvad der kalder sig luthersk.⁶³ Møller beskriver også, hvad han kalder sværmeri, at man skal række hænderne op, hvis man ønsker at følge Jesus. Endvidere nævner Møller, at nogle personer fra Bornholm ønsker Lang til øen for at prædike. I et senere bevaret brev nævner Møller,⁶⁴ at sagen har været til drøftelse i bestyrelsen, og ingen ønskede Lang til Bornholm.

⁵⁹ *Morgenstjernen* 1. årgang nummer 14, 1889.

⁶⁰ Om brevvekslingen mellem Chr. Møller og Anders. Olsson, se artikel ”Den rosenianske forbindelse mellem Skåne og Østdanmark etableres” i denne antologi. Brev fra Chr. Møller til A Olsson 10/11 1882, *Skånes Arkivförbund*, Lund, EFS Västra Skåne.

⁶¹ Johannes Wittander var en af de meget efterspurgte skånske prædikanter, som ofte kom til København og til Bornholm. Han var tillige fra 1887 – 1928 formand for Nordöstra Skånes Missionsförening. Om de forskellige rosenianske missionsforeninger i Skåne, se artikel ”Den rosenianske forbindelse mellem Skåne og Østdanmark etableres”.

⁶² Peder Kofoed *dagbog* til 24. og 25. september 1882, *LM arkiv, Hillerød*.

⁶³ Brev fra Møller til Olsson den 10/11 1882. Møller har understreget i brevet: hvad Jesus har gjort for os.

⁶⁴ Brev fra Møller til Olsson den 22/12 1882.

Møller er ikke i tvivl om, at Lang vil skabe problemer i forhold til de skånske missionsforeninger.⁶⁵ I samme brev spørger Møller retorisk, når vi tillader en mand at bruge missionshuset, og han taler nedsættende om det at være luthersk, og vi kalder os selv lutherske, hvad må andre ikke tænke om os?

Dog er det ikke alene forholdet til N.P. Lang, der skaber splittelsen. Som det havde været tilfældet på den skånske side af Øresund, i forbindelse med splittelsen af Evangeliska Fosterlands Stiftelsen (EFS) og Svenska Missionsförbundet i 1878, så ulmer også spørgsmålene på den danske side: hvordan kan vi drive mission? Skal vi alene være en missionsforening eller være menighed med gudstjenester? Peder Kofoed skriver således i sin dagbog, at der i København er utilfredshed med foreningens vigtigste ledere, hvilket må være Møller og Andersen.⁶⁶ Derfor begyndte et nyt blad at udkomme fra januar 1881, *Mørke og Lys*, som skulle informere om hedningemission. Der var endvidere tanker om, at der skulle etableres flere steder i København, hvor der skulle afholdes læseforsamlinger, hvilket ville betyde, at alt arbejde ikke skulle foregå fra Nansensgade missionshus alene. Endelig skulle der udgives småskrifter til gratis uddeling.⁶⁷ I oktober 1882 var der et tilsvarende møde, hvor Kofoed deltager, her skriver han bl.a.: ”Forholdet mellem A. [Andersen] og M. [Møller] paa den ene Side og en Del af Bestyrelsesmedlemmerne paa den anden var forud daarligt.”⁶⁸ Der er således solid historisk dokumentation for, at stridighederne efter Radstocks besøg i 1879 og frem til den afgørende splittelse af den rosenianske vækkelse i Danmark i årene 1889 – 1892 var en langvarig proces over 10 år, samt at der både var personlige såvel som teologiske undertoner.

I januar 1883 spidser sagen til mellem Lang og majoriteten af bestyrelsen i Nansensgade. Møller ønsker, at Kofoed skal rejse til København⁶⁹ med det samme. Brevet fra Møller til Kofoed i Østermarie er delvis gengivet i dagbogen. Møller vurderer, at sagen mellem Lang og bestyrelsen kan betyde, at missionshuset i Nansensgade i fremtiden vil blive kontrolleret af Lang-fløjen.⁷⁰ Brevet fra

⁶⁵ E. Larsen, *Brydninger*, 76, nævner, at Lang vandt indpas i LM i København, Nordsjælland, Helsingør og flere steder i Skåne. Det har ikke været muligt at finde kildebelæg for Lang i Skåne, men kan ikke udelukkes.

⁶⁶ Brev fra Møller til Olsson 10/11 1882, skriver Møller, at i København er der flere, som anklager Andersen og mig for at ville stå Guds Ånd imod og hindre velsignelsen fra Lang.

⁶⁷ Kofod *dagbog* til 28. februar 1881 dateret: Kjøbenhavn. Kofod har således deltaget i et møde, hvor man drøftede mere aktiv mission. Protokol LM Kjøbenhavn 1875 – 1912; 1/3 1881 vedtager bestyrelsen, at traktater og strøblade skal kunne købes til halv pris af Foreningens medlemmer. 17/10 1881 vælges otte medlemmer til at sprede skrifter i København og omegn, nemlig Snedker Andersen; Snedker Hansen; Snedker Eriksen; Møbelh. Hansen; Murer Nielsen; Murer Jensen; Skom. Andersen; Skom. Wurtz.

⁶⁸ Kofod *dagbog* 11. oktober 1882.

⁶⁹ Kofod *dagbog* 6. januar 1883. Kofod var lige kommet hjem til Østermarie på Bornholm efter en lang rejse som strakte sig fra 21. september til 16. december, hvor han bl.a. havde været i København, Græsted, Vindum (Midtjylland), Stouby ved Randers, Sahl, Thy, Ølgod, Ribe, disse steder nævnes i dagbogen.

⁷⁰ ”Ifølge vigtige Nødraab fra Kjøbenhavn maa vi i Herrens Navn indstændigt bede dig at reise dertil ufortøvet. Du maa

Møller er afsendt fra Sortegård i Åker, hvilket kan betyde, at Møller har søgt råd hos missionsforeningens organisatoriske leder, Jens Kofod Hansen.⁷¹ Brevet beskriver også splittelsens intensitet og voldsomhed. ”Nytaarsaften fik Bestyrelsen [i Nansensgade] sig tilsendt en forseglede Kasse, indholdende en Strikke, hvori 4 navngivne Personer skulde hænges ifølge medfølgende Brev. Det ligner jo den vilde Nihilisme. De saa sig nødsagede til at maatte lukke for Lang, da ”vi jo er til en Spot for alle vore Naboer” og han med sit Parti spekulerer nok paa intet mindre end at tage det hele”.⁷² Kofoed rejser til København for at forsøge at mægle, og opholder sig der i tre uger, men fronterne er trukket for skarpt op over for lang tid, så en splittelse er uundgåelig.

I januar 1883 blev Lang afsat som prædikant og dermed udelukket som bruger af missionshuset i Nansensgade.⁷³ Midt i januar sendes en skrivelse til bestyrelsen for Nansensgade om et ønske fra Lang-fløjen, så der kan afholdes et ekstraordinært foreningsmøde. Den 23. januar afholdes således et møde, ikke i missionshuset i Nansensgade, men i Dampkøkkenet, Borgergade 69, hos prædikant Jørgensen.⁷⁴ Bestyrelsen i Nansensgade ville gerne høre, hvad Lang-tilhængerne havde at sige, men ville ikke lade nogen forhold komme til afstemning. Bestyrelsens krav om ikke at kunne sende tingene til afstemning resulterede i, at Lang-tilhængerne forlod mødet. Den 6. februar blev det årlige foreningsmøde afholdt,⁷⁵ hvor bestyrelsens holdning til Lang-sagen blev læst op. Ved det efterfølgende bestyrelsesmøde blev det besluttet at udelukke 13 medlemmer af Nansensgade forsamling.⁷⁶ Bestyrelsens beslutning skulle udføres den 22. februar.⁷⁷ Langs tilhængere kom dog bestyrelsens beslutning i forkøbet, idet de udelukkede fra Nansensgade indkaldte til et møde den 13. februar, hvor der blev stiftet en ny missionsforening.⁷⁸ Den 16. februar samles man til møde under

reise paa Tirsdag!”. Derefter beskrives indholdet hvad Kofoeds opgave går ud på, nemlig intet mindre end at ”vi skulde beholde Huset der til at dele Evangelium i, eller Sværmerne skal tage det, og det er jo os en uudholdelig Tanke”.

⁷¹ Det var hos J.K. Hansen, at Bornholms Forening blev stiftet i 1868. J.K. Hansen var en af de ledende i missionsforeningen, som ikke var prædikant.

⁷² Kofoed *dagbog* 6. januar 1883. Det oprindelige brev fra Møller eller brevet fra København til Møller er ikke bevaret.

⁷³ Protokol for LM Kjøbenhavn 4. januar 1883. ”Lang nægtes at tale i vore missionslokaler.” 5 bestyrelsesmedlemmer stemmer for denne beslutning og en imod, nemlig G.C. Nygaard. 9. januar bliver Nygaard udelukket af bestyrelsen såvel som af Foreningen. E. Larsen, *Brydninger*, 76, skriver februar, men dette er ikke rigtigt. E. Larsen har ikke benyttet LM Kjøbenhavn protokol.

⁷⁴ Protokol for LM Kjøbenhavn 23. januar 1883, hvor der henvises til en skrivelse af 15. januar.

⁷⁵ Foreningsmødet var generalforsamling for Luth. Missionsforening i København. Protokol for LM Kjøbenhavn 1875 – 1912 nævner meget kortfattet at regnskabet blev oplæst, samt at ”Erklæring fra Bestyrelsen oplæstes.” Indholdet gengives ikke i protokollen.

⁷⁶ Protokol for LM Kjøbenhavn 1875 – 1912, 10. februar 1883.

⁷⁷ Protokol for LM Kjøbenhavn 1875 – 1912, 10 februar 1883. ”... blev vedtaget at udelukke følgende for Foreningsmedlemmerne 1) Skomager E. Andersen 2) Skræder Vismann 3) Jernhandler P. Vørst 4) Skipper F. Sporleder 5) Marskendiser Ch Christiansen [derefter springer protokollen frem til nummer 8] 8) Skræder Lindgren 9) Maler Kofod 10) Slagter Hansen, Dragør 11) Jens Crellesen, Kastrup 12) Svend Johansen 13) Maskinarbejder Jensen.”

⁷⁸ Annonce i *Berlingske Tidende* den 12. februar 1883. Udbryderne samledes i Skindergade 9,1. Se også Svaabeck, Rønne og Vestergaard (red), *Luthersk Missionsforening 1868-1918, Mindeblade*, 82.

det nye navn: *Evangelisk Christelig Missionsforening*.⁷⁹ Det er uklart, hvor stor en del af forsamlingen i Nansensgade, der forlod Luthersk Missionsforening og var med til at stifte Evangelisk Christelig Missionsforening.⁸⁰ En splittelsessituation er vanskelig at kortlægge, men noget kunne tyde på, at kritikken mod Andersens lederskab i Nansensgade måske kunne forene teologisk uenige fløje. Det er således påfaldende, at Langs sangbog og de af ham oversatte småhæfter kunne købes fra Hans Anton Jensens boghandel i Adelgade 65.⁸¹ Jensen må forventelig være teologisk uenig med Lang.

Lang-splittelsen bredte sig lidt ud over København. Lang havde medvirket som prædikant i Nordsjælland og muligvis også i Skåne.⁸² Peder Kofoed nævner i sin dagbog, at en af prædikanterne fra København, Jan Chrillesen, var på Bornholm i januar og februar 1883. Chrillesen brugte ved møderne på Bornholm de former, som Lang og før ham lord Radstock havde benyttet sig af, nemlig at gå rundt mellem bænkerne for at samtale og tage tilhørerne til forbøn, samt håndsoprækning om man ønsker at følge Jesus.⁸³

Evangelisk Christelig Missionsforening

Denne lille, og lokale, missionsforening i København har ikke været undersøgt tidligere. Kildematerialet er yderst sparsomt. Det ville være forventeligt, at Evangelisk Christelig Missionsforening (ECM) forlod den rosenianske del af kirkelivet, hvilket da også var en klar forventning hos H.G. Saabye i bogen "Om Sekterne i Danmark". Her skriver Saabye "... at der i den allersidste Tid er foregaaet en Spaltning i Sekten (Luthersk Missionsforening), af hvilke Grunde er

⁷⁹ E. Larsen, *Brydninger*, 77. Her nævnes, at Evangelisk Christelig Missionsforening kaldte sine samlinger for gudstjeneste, og tidspunktet søndag klokken 10:00 blev benyttet. Sandsynligvis har medlemmerne af Evangelisk Christelig Missionsforening ikke meldt sig ud af Folkekirken, men fortsatte traditionen fra Luthersk Missionsforening med at være medlemmer af Folkekirken uden at have nogen særlig tilknytning til sognemenigheden. I avisernes gudstjenestelister benyttes ikke gudstjeneste, men "møde" eller "evangelisk foredrag". Se også F. Larsen (red.), *LM gennem 75 aar*, 55-56.

⁸⁰ Olesen, *De frigjorte*, 215, nævner 50 familier, men uden kildeangivelse; han skriver "ca. 50 familiefædre". F. Larsen (red.), *LM gennem 75 aar*, 55, nævner "nogle venner forlod da forsamlingen". Rasmussen *En dansk vækkelsesbevægelse*, 25, nævner "en ret anselig flok sluttede op om Lang." N.P. Jensen i notat som ligger løs i Protokol for LM Kjøbenhavn 1875 – 1912, "Da vi udgik fra Luthersk Mission var Tilslutningen stor".

⁸¹ H. A. Jensen var prædikant i Nansensgade og op gennem 1880'erne i opposition til Møller. I Jensens boghandel kunne hæfter skrevet af Moody, oversat af Lang, købes, endvidere sangbogen "Den lille sanger". Se E. Larsen, *Brydninger*, 76. Også nævnt af P. Poulsen, *Åndelig sang gennem 100 år* (København: Lohses Forlag, 1961), 87, om N.P. Jensen, 106-109. Mere om H.A. Jensen senere i denne artikel.

⁸² E. Larsen, *Brydninger*, 76, nævner "flere steder i Skåne", ikke usandsynligt, da der var prædikantfællesskab mellem de rosenianske missionsforeninger øst og vest for Øresund. Lang kan også have prædikeret indenfor Svenska Missionsförbundet i Skåne. Muligvis har der været en mindre Lang-splittelse i Helsingør, da der relativt tidligt stiftes Helsingør kristelige Missionsforening. Denne bliver en del af Dansk Missionsforbund, når dette stiftes i 1888.

⁸³ Kofoed *dagbog* 27. januar 1883. Chrillesen havde overtaget Langs form med at spørge "ligefrem, hvorledes de havde det med Jesus, om de havde Fred med Gud o.s.v." Bornholmerne syntes dog at være noget ængstelige overfor dette nye, skriver Kofoed.

mig ubekendt. Den fraskildte Del kalder sig ”Evangelisk-kristelig Missionsforening”. Navnet tyder paa en end yderligere Fjernelse fra det lutherske”.⁸⁴ En lille undersøgelse af Evangelisk Christelig Missionsforening viser imidlertid, at missionsforeningen må henregnes som roseniansk og med usædvanlig stærke kontakter til Skåne.⁸⁵

Som nævnt fremgår det af en annonce i Berlingske Tidende,⁸⁶ hvor overskriften er ”Luthersk Missionsforenings Medlemmer og Bestyrelse” indkaldes til et møde Skindergade 9,1, hvor vigtige sager forhandles. Annoncen slutter ”Underskrevet af den største Del af de ældste Medlemmer”. Dette må være Evangelisk Christelig Missionsforenings stiftelse. Annoncen nævner endvidere Missionær Andersen, som indbydes særligt. Det første opbyggelige møde efter stiftelsen må være søndag den 18. februar, hvor Lang prædiker i den nye missionsforening. I forårets måneder, 1883, er det hovedsageligt Lang, der prædiker. Han bliver i annoncerne præsenteret som missionær fra USA. Traditionerne fra Luthersk Missionsforening i Nansensgade fortsætter. Der er møde en hverdagsaften i løbet af ugen kl. 20.00 og om søndagen er der møde kl. 10 og igen om aftenen, tidspunktet svinger lidt, men typisk kl. 18. Ligesom i Nansensgade er der, møder på stort set alle helligdage og højtider. Dette var meget krævende for Lang, da han som nævnt stod for næsten alle prædikener. Endvidere holdt Evangelisk Christelig Missionsforening også møder på Amager, som også forsamlingen i Nansensgade gjorde det engang imellem i tiden før splittelsen.⁸⁷

Evangelisk Christelig Missionsforening blev meget hurtigt splittet. Der blev klaget over Lang og hans omgang med visse kvinder, og den nye missionsforening afskedigede derfor Lang.⁸⁸ Lang oprettede derefter Kristeligt Traktatselskab allerede 23. oktober 1883.⁸⁹ Langs engagement i

⁸⁴ H.G. Saabye, *Om Sekterne i Danmark med særlig Hensyn til deres Afvigelser i Læren fra den evangelisk-lutherske Kirke* (Kjøbenhavn: Andr. Schous Forlag, 1884) 279.

⁸⁵ Som det vil fremgå senere i artiklen, har Evangelisk Christelig Missionsforening mange skånske prædikanter på besøg. En lille opgørelse fra 1878 årets 3 første kvartaler i L.M. Nansensgade viser annoncer, at Andersen er nævnt 25 gange; Jensen 9; Kofod 4; Chr Møller 5; Ahnfelt 4 og Seiersen 1 gang. Dertil ca. 10 uden navne, typisk skånske prædikanter. Hver prædikant holder typisk 2 møder om søndagen og et en hverdags aften. Opgørelsen viser tillige Andersens store autoritet i Nansensgade.

⁸⁶ *Berlingske Tidende* 12/2 1883.

⁸⁷ Et eksempel: *Nationaltidende* 14/8 1880. H.A. Jensen prædikede kl. 10 og kl. 18 i Nansensgade og missionær Andersen kl. 17.30 på Øresundsvej nr. 15, Amager. Typisk var der møde på Amager 4-5 gange årligt med enten Jensen eller Andersen som prædikanter, enkelte bornholmske prædikanter Seiersen og Kofod nævnes også i annoncerne for Amager. Evangelisk Christelig Missionsforening lejer et lokale i Store Kongensgade nr. 108 de første år af missionsforeningens virke. Opfostringshusets tidligere kirkesal. Evangelisk Christelig Missionsforenings møder på Amager blev typisk afholdt på Røde Kro. Lang havde således 3 møder i marts og april 1883 på Røde Kro.

⁸⁸ Olesen, *De frigjorte*, 214. E. Larsen, *Brydninger 77* nævner blot at samarbejdet inden for Evangelisk Christelig Missionsforening gik i stykker.

⁸⁹ Olesen *De frigjorte*, 214. Rasmussen (red) *En dansk vækkelsesbevægelse*, 25. Lang rejser i foråret 1884 tilbage til USA. Det er således Kristeligt Traktatselskab der indbyder Frederik Franson til Danmark. Dermed bevæger denne del af det roseninianske vækkelsesarbejde i Danmark sig i mere afgjort frikirkelig retning med markant engelsk/amerikansk helliggørelses teologi som kendetegn. *Morgenstjernen* 1. årgang nr 14.

Evangelisk Christelig Missionsforening varede kun otte måneder. Dette sandsynliggør det forhold, at denne lille missionsforening, Evangelisk Christelig Missionsforening, forblev roseniansk og ikke blev en del af Det Danske Missionsforbund, da det blev stiftet i 1888.

Allerede før Langs afsked med Evangelisk Christelig Missionsforening var der skånske prædikanter i Store Kongensgade. Ved mødet den 20. maj 1883 prædikede H. W. Widmark (død 1904) fra Helsingborg. Han var en af de ledende personer i Västra Skånes Missionsförenings store afdeling i Helsingborg.⁹⁰ I de følgende år fortsætter strømmen af skånske prædikanter til Evangelisk Christelig Missionsforening.

De to brødre Jens Christian Jensen (1848-1924) og Niels Peder Jensen (1857-1934)⁹¹ blev de ledende kræfter i den nye missionsforening. Kontakten til Skåne har sandsynligvis været gennem dem, særlig N.P. Jensen, som tidligere havde arbejdet i Helsingborg som smed. Brødrene Jensens far, Jens Peder Jensen, var kaldet prædikant i Västra Skånes Missionsförening og i Luthersk Missionsforening i perioden 1878 til sin død i 1888. Faderen J.P. Jensen optræder også i mødeannoncerne for Evangelisk Christelig Missionsforening. Denne overraskende stærke skånske indflydelse ses tillige i en af de få fysiske kilder denne lille missionsforening har efterladt sig, nemlig en sangbog, hvor flere sange er på svensk.⁹²

Foruden brødrene Jensen optræder A.C. Nissen (1840-1919)⁹³ som prædikant og enkelte gange

⁹⁰ Anders Åberg, *Västra Skånes Missionsförening. Minnesteckning till sjuttiofemårshögtiden* 1931 (Klippan: 1931), 140-142. I 1883 optræder følgende skånske prædikanter i avisannoncerne: 21/7 Lærer Aaberg, Helsingborg; 28/7 og 4/8 M. Jensen (Jönson) Landskrona; 25/10 Missionær Nielsen (Nilsson) og Tornquist fra Sveriges Indre Mission (Reseombud i Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen); 3/11 Jensen (Jönson) Lund. Skånske prædikanter optræder typisk med fordanskede efternavne.

⁹¹ De to prædikanter, brødrene Jensen, optræder i senere Luthersk Missionsforenings jubilæumsskrifter uden yderligere kommentarer, og deres prædikantkaldelse og prædikantperiode i Evangelisk Christelig Missionsforening medtages som LM prædikanter! I nekrologen for J.C. Jensen, *Missionsvennen* nr. 3, 1924, 23 nævnes Evangelisk Christelig Missionsforening slet ikke. Der nævnes J.C. Jensens gerning som søndagsskolelærer på Amager. Her har J.C. Jensen øjensynlig virket i søndagsskoler sammen med personer fra Nansensgade og ham selv, der var tilknyttet Wildersgade. I nekrologen for broderen N.P. Jensen, *Missionsvennen* nr. 6, 1932, 62-63, nævnes Evangelisk Christelig Missionsforening, men igen som forsamlingen i Wildersgade, "hvor han virkede som prædikant". Nekrologen nævner sammenslutningen, og følgen blev, at missionshuset i Sundby blev opført. Sandsynligvis har en prædikant som Jan Chrillesen også virket i begge foreninger, da store dele af slægten Chrillesen var en del af Evangelisk Christelig Missionsforening i Wildersgade, Preben Aaberg Jensen, *75 år på Kirkegårdsvej 21*, (Privat tryk, Tolstrups Trykkeri, Esbjerg, 1990). Aaberg Jensen har blot samlet, hvad der har stået om Lang-vækkelsen og splittelsen og Evangelisk Christelig Missionsforening i Wildersgade, men der er intet nyt stof.

⁹² *Evangelisk kristelig Missionsforenings sangkors Sange*, Foreningens Forlag, 1903. Sangbogen har tilhørt Karin Chrillesen, Irlandsvej 40, Amager. I sangbogen indgår både danske og nogle svenske sange, der ikke er oversat til dansk. Dette kunne indikere, at forsamlingen ingen vanskeligheder havde med at forstå og synge på svensk.

⁹³ Nissen optræder første gang som prædikant i Evangelisk Christelig Missionsforening i avisannonce 21/11 1883 som "Hr. A.C. Nissen fra Ribe". Mere om Nissen, der fra 1888 ejede Missionshotellet i Løngangsstræde, se Olesen, *De frigjorte* 257-258. *Indre Missions Tidende* 17. april nr. 16 1887 s. 248-249, Meddelelse fra A.C. Nissen, om at han er tiltrådt som indremissionær trods hans fortid i Evangelisk Christelig Missionsforening. I Protokol LM Kjøbenhavn 1875-1912 den 24/5 1883 afslår bestyrelsen uden begrundelse at give Nissen kolportagebevis. Ansøgningen om dette er

andre danskere, men det skånske islæt er stort.⁹⁴

Evangelisk Christelig Missionsforening fik senere lokaler i Wildersgade 57 på Christianshavn. Hovedparten af Evangelisk Christelig Missionsforenings venner boede på Amager. Luthersk Missionsforening i Nansensgade havde før splittelsen købt en byggegrund i Sundby, men denne grund sælges 1884,⁹⁵ da størstedelen af mødedeltagerne fra Amager var gået over i Evangelisk Christelig Missionsforening. I 1886 omtaler Protokollen for Luthersk Missionsforening i København et møde mellem ”nogle af de kristne fra Amager” og bestyrelsen for Nansensgade. De medlemmer fra Amager, som ikke er udelukket fra Nansensgade, føler sig ikke accepteret og går til møde i Evangelisk Christelig Missionsforening, derfor vil Nansensgade ikke længere betale for leje mødelokalet på Amager. Mødet beskriver også håbet om en mulig genforening af den splittede flok.⁹⁶

I 1912 blev Evangelisk Christelig Missionsforening genforenet med Nansensgade og den lille selvstændige missionsforening blev opløst gennem en demokratisk afstemning.⁹⁷ Årsagen til genforeningen beskriver N.P. Jensen i sit notat, at lokalerne i Wildersgade var meget ringe i forhold

kommet via missionær H.A. Jensen. Nissen har således ikke tilsluttet sig ECM fra begyndelsen, men afslaget af Nansensgade bestyrelsen kan muligvis begrunde, at Nissen forlader LM.

⁹⁴ Evangelisk Christelig Missionsforening søger Västra Skånes Missionsforening om at gøre brug af N. Jönsson fra Råå i 3 måneder. Västra Skånes Missionsforenings styrelse behandler ansøgningen 23/6 1884, men afslår ansøgningen. U.f. *Västra Skånes Missionsforening 1856 – 1906. Minnesblad tecknade af Föreningens Vänner* (Helsingborg, Schmidts Boktryckeri Aktiebolag, 1906), 132-133.

⁹⁵ Protokol for LM Kjøbenhavn 1875 – 1912, 7/7 1884. Det er uvist, hvornår LM Nansensgade køber byggegrunden i Sundbyvester og hvor grunden mere nøjagtigt lå.

⁹⁶ Protokol for LM Kjøbenhavn 1875 – 1912; 5/3 1888.

⁹⁷ Protokol for LM Kjøbenhavn 1875 - 1912, Luthersk Missionsforenings blad, *Missionsvennen* nr. 10, 1913, 76. 78-79. Der foreligger ingen samlet oversigt over Evangelisk Christelig Missionsforenings virke. I lokalbladet for LM i København, *Ungdomsbladet*, maj 1960, fortæller Poul Chrillesen om ungdomsarbejde fra 1910, altså før genforeningen mellem Evangelisk Christelig Missionsforening og Luthersk Missionsforening. Arbejdsformerne syntes at være de samme som i Nansensgade: møder, kor, symøder, bibelklasse og søndagsskole. Sangkoret var i Evangelisk Christelig Missionsforening en form for ungdomsforening. Prædikanten N.P. Jensen var korleder i Wildersgade. Christian Jacobsen, ungdomsformand i LM Nansensgade 1909-1932, skriver: ”En god Tilvækst fik vi [ungdomsforeningen i Nansensgade] da Forsamlingen i Wildersgade sluttede sig til. De unge behøvede ikke at akklimatiseres. De stod paa samme Bølgelængde som vor egen Ungdom og faldt til med det samme.” Egon Andersen (red.), *Luthersk Missionsforenings Ungdomsforening, Nansensgade 94, 1906-1946*. (København: Luthersk Missionsforenings Ungdomsforening, 1946), 8. Sammenslutningen mellem de to ungdomsforeninger var den 27/10 1912. Olesen, *De frigjorte*, 683, nævner ”at LM historien går meget let hen over denne første spaltning.” Det er påfaldende, at der tales om forsamlingen i Wildersgade og forsamlingen i Nansensgade, dette kunne tyde på, at man opfattede sig så nært beslægtede, at splittelsen fra 1883 efter 20-25 år var udvisket. Det er usikkert, om Evangelisk Christelig Missionsforening har udgivet litteratur, blade o.lign. Sandsynligvis har en LM prædikant som Jan Chrillesen også virket i begge foreninger, da store dele af slægten Chrillesen var en del af Evangelisk Christelig Missionsforening, Wildersgade. En båndoptagelse fra 1968, hvor Ejnar Chrillesen, prædikant i LM og tilhørende Kirkegårdsvej på Amager, samtaler med ældre familiemedlemmer om det Københavnske kirkeliv, forekommer omtalen af Wildersgade flere gange, og på båndet er de interviewede usikre på, om Jan Chrillesen tilhørte forsamlingen i Wildersgade. (Båndet lånt af Aksel Nielsen fra Vang på Bornholm). N.P. Lang-splittelsen nævner Møller mange år senere i et brev til Olsson den 27/8 1902, hvor Møller frygter for en tredje splittelse af missionsforeningen i forbindelse med hedningemission i Japan, Møller skriver: ”Jeg har to Gange maattet se dem at splittes ad”; det må være Lang-splittelsen og Evangelisk Luthersk Missionsforening-splittelsen, Møller tænker på.

til andre kirkelige lokaler. Trofastheden over for arrangementerne i Evangelisk Christelig Missionsforening opleves svigtende, og flere er begyndt at gå til møder i Nansensgade.⁹⁸ Eftertidens opfattelse, at Evangelisk Christelig Missionsforening var en del af Nansensgade, blot lidt mere fri af bestyrelsen, bekræftes også af N.P. Jensens notat, hvor det nævnes, at flere medlemmer af Evangelisk Christelig Missionsforening var søndagsskolelærere i Luthersk Missionsforenings regi. I forbindelse med genforeningen med Nansensgade blev lokalerne i Wildersgade fortsat benyttet, men der blev åbnet en forsamling i Tårnby på Amager, og allerede i efteråret 1912 begynder københavnerprotokollen at nævne ønsket om et missionshusbyggeri på Amager. Dette bliver en realitet, hvor der opføres et Luthersk Missionsforenings missionshus i Sundby på Kirkegårdsvej i 1915.⁹⁹

I sommeren 1884 prædiker den norske frikirkepræst Paul Peter Wettergreen (1835-1889) i Kristeligt Traktatselskab i København.¹⁰⁰ Dette forhindrer dog hverken Møller eller Andersen i at mødes med Wettergreen under hans besøg i København. Bekendtskabet mellem Andersen, Møller og Wettergreen går tilbage til 1877, hvor Wettergreen var med til at stifte Den Evangelisk Lutherske Frikirke i Norge, en sag som Møller følger med interesse. Wettergreen er ligeledes meget optaget af de sidste tider og Jesu snarlige genkomst.¹⁰¹ Mødet med Wettergreen i København nævnes som et eksempel på, at Møller ikke altid optræder politisk korrekt og dermed ofte giver sine skeptikere argumenter for Møllers ændrede teologiske holdninger. At de to ledende personer indenfor Luthersk Missionsforening har et møde med en person, som gæster Kristeligt Traktatselskab, må blive opfattet som problematisk.¹⁰²

⁹⁸ Notat af N.P. Jensen i Protokol for LM Kjøbenhavn 1875 – 1912. Notatet bliver sendt af N.P. Jensens søn K.B. Zetmann Jensen til Ejnar Chrillesen, 1976. Notatet er udformet i 1912. Notatet slutter med, skrevet med blyant: ”oplæst ved et Foreningsmøde og gav nok Stødet til Sammenlægning med LM”.

⁹⁹ Ved indvielsesfesten Kr. Himmelfartsdag den 13. maj 1915 prædikede både Jan Chrillesen og begge brødrene Jensen. Tirsdag den 18. maj afholdes det første ungdomsmøde i missionshuset, og Aaberg Jensen, *75 år på Kirkegårdsvej 21*, 8, nævner, at ungdomsforeningen var begyndt i 1909 i Wildersgade. Igen genfinder man forståelsen af, at Wildersgade blot var en del af Luthersk Missionsforening i København og ikke en selvstændig missionsforening.

¹⁰⁰ Den nye missionsforening, som N.P. Lang stiftede efter udelukkelsen af Evangelisk Christelig Missionsforening.

¹⁰¹ Ebbe Kaas, *”Oscar Ahnfelt og den rosenianske sangtradition i Danmark”*, 113-118, hvor Møllers forbindelse med Norge beskrives.

¹⁰² *Budbæreren*, Organ for de evangelisk-lutherske Frimenigheder nr. 17, 1889, 7de Aarg., 134: ”I Sommeren 1884 foretog han [Wettergreen] en Reise til Kjøbenhavn (...) I Danmarks Hovedstad fik han Anledning til at vidne om Herren, ligesom han ogsaa fik en Leilighed til at samtale med den bekjendte Chr. Møller fra Bornholm og Missionær Andersen.” Han skriver om dette Møde; ”Kan nogle faa Timer her paa Jorden sammen med kjære Aandsbrødre være saa liflige.....” E. Larsen, *Brydninger*, 77, nævner, at Wettergreen var i København juni 1884. Wettergreen var i København for at besøge sine to sønner, der boede i byen og var under uddannelse, oplysninger fra *Budbæreren* nr. 17.

Møllers egen teologiske forandring – en udfordring for det rosenianske samarbejde

Når en jubilæumsbog kommer med kritik af sin egen missionsforening, da har det historisk stor betydning. Luthersk Missionsforenings 50 års jubilæumsbog, som udkom forsinket i 1922, er ikke tavs om Møllers forskydning i forkyndelsen og i hans artikler. Det medgives, at Møller kunne have en tendens til at slå ensidigt på nye ting, som han havde opdaget i Skriften, men samtidigt slås det fast, at frelsen i Kristus, som eneste grund for synderes trøst, det var det samme som ved foreningens begyndelse.¹⁰³

I løbet af relativ kort tid, efter lord Radstocks Københavner besøg, blev Møllers og Andersens ny orientering synlig i Budskabet nr. 7-10/1880, gennem artiklerne *Hvem kommer til Dommen?*¹⁰⁴ og *Hvad have vi at vente?*¹⁰⁵ Begge artikler var skrevet af missionær Andersen, København.

Møller udgav bogen *Naar kommer Kristus?* 1882,¹⁰⁶ hvor Darbyismen ligeledes er en tydelig

¹⁰³ Svaabeck, Rønne og Vestergaard (red.), *Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade*, 86; 54-56.

Jubilæumsbogen skriver direkte, at Møller efter besøget hos Boltzius i Stockholm "var tilbøjelig til at slaa noget stærkt til Lyd for denne eller hin Side af Herrens Ord, han havde for, vil ingen af os nægte, og saaledes gav han ogsaa her sine Modstandere Vaaben i Hænde ved atter og atter at tale om disse Ting", s. 55. Det er meget usædvanligt for jubilæumlitteraturen at være så åben kritisk over for en central placeret person i organisationen. Samuel Roswall, *Forkyndelsens særpræg i Luthersk Missionsforening*, (Hillerød: Dansk Luthersk Forlag, 1980), 27-29, nævner slet ikke påvirkningen fra lord Radstock og anerkender ikke, at Møller skulle have været påvirket heraf. Roswall hævder blot, at det er naturligt, at andre emner end de gamle umistelige sandheder bliver suppleret med tale om Kristi genkomst, helbredelse ved bøn, nådegaver m.m. Roswall nævner, at det skulle have været ved bibellæsning og en større modenhed hos Møller, som gav forståelsen til at tale og skrive om andet end forsoningen og retfærdiggørelse. Roswall, *En banebryder*, 142 og 146-148, udviser ingen forståelse for dem, som måtte blive urolige over disse nye toner.

¹⁰⁴ I denne artikel skriver missionær Andersen direkte, at "læren om Herrens tilsynekomst er et hovedmiddel imod søvnhed og sikkerhed", *Budskabet* 1880, 124. Der er sket en ændring, hvor det ikke alene er evangeliets forkyndelse, som skaber glæde over at være en frikøbt synder, men også budskabet om Jesu snarlige genkomst, som holder "elendighed og søvnhed borte", den klassiske Rosenius-forståelse var kommet under pres.

¹⁰⁵ I nævnte artikel udvikles endetidsforventningen efter John Nelson Darby (1800-1882). Darby var anglikansk præst i Irland, men sluttede sig til Plymouth Brødrene. Darby var optaget af Bibelens profetiske tekster, samt tekster om endetiden. Han mente, at han havde opdaget et nyt grundlæggende princip, nemlig at der var to Guds folk i Bibelen, og de må ikke blandes sammen: a) Israels folk, jøderne, som er Guds jordiske folk. Guds plan for jøderne var frelse for dem her på jorden. Denne jordiske frelsesplan for Israel har flere faser eller perioder, ligesom hele historien fra Adam til Det nye Jerusalem har det. b) Det andet Guds folk på jord er "kirken", de kristne som Kristi himmelske legeme. For kirken er der bare en husholdning: tiden mellem Jesu første og anden komme, denne husholdning er ikke åbenbaret for Gamle Testamentes profeter, derfor taler de ikke om dette, men bare om jødernes frelse. Igennem Darby fremtræder bortrykkelsen og 1000 års riget som vigtige elementer i forståelsen af de sidste tider. Der udviklede sig flere forskellige syn i detailspørgsmålene. Se Oskar Skarsaune *Tusenårshåpet. Endetidsforventning gennem 2000 år* (Oslo: Verbum, 1999), 99-106.

¹⁰⁶ Chr. Møller *Naar kommer Kristus? Og hvad medfører hans Tilkommelse. En bibelsk Undersøgelse* (Rønne: Budskab fra Naadens Rige, Expedition, 1882). Møller sendte bogen *Naar kommer Kristus?* til Olsson i november/december 1882. I brevet fra Møller til Olsson den 22/12 1882, spørger Møller efter Olssons oprigtige mening om bogen indhold. Møller selv frygter for, at der kan komme en del kritik af bogen fra "nogen Kant, men jeg har ikke turdet tie". Møller tænker højst sandsynlig på prædikanterne Chr. Bau, Haderslev og H.A. Jensen, København. En begyndende intern magtkamp anes i horisonten. I brevet Møller til Olsson 7/5 1883 takker Møller, at Olsson har været så skånsom i bedømmelsen af Møllers bog. Derefter skriver Møller: "Jeg har ellers måtte udstå en del Ubehageligheder for dens Skyld; jeg frygter, at der muligvis også er andre Bevæggrunde med." Brevet indeholder også oplysninger om, at pastor August Lindström i Stockholm ønsker at oversætte *Naar kommer Kristus?* til svensk, hvilket sker i 1887, men det bliver ikke Lindström, som oversætter bogen, da den svenske udgave har: "Översatt af G.O.D" samt udgivet på oversætterens

grundforståelse af eskatologien. Endelig i Budskabet nr. 11/1884 artiklen *Om Helbredelse ved Tro og Bøn*.¹⁰⁷ Møller skriver bl.a., at der er så mange ting i Guds Ord, som vi er kommet helt væk fra, nemlig hvad NT lærer os om Guds nådegaver i menigheden til helbredelse ved tro, bøn og håndspåleggelse. Igen og igen påpeger Møller, at der er mange af Guds børn, som lider af en slaphed og mangel på tro: ”troen på Jesus som Synderes Forsoner gjør alene en Synder til et levende og saligt Guds Barn; men Gud give sine levende Børn at vaagne op ogsaa over den Formaning: Tragter efter de bedste Naadegaver!”.¹⁰⁸

Endelig rejste Møller i 1885 til Stockholm,¹⁰⁹ hvor han i flere aftner hørte Fredrik August Boltzius og oplevede, at hans forbøn medførte helbredelse. Møllers søn blev kaldt til Stockholm fra Bornholm for at blive helbredt, da han var født med kraftig læbe- og ganespalte. Mere om dette senere i artiklen.

Da samarbejdet over Øresund og Østersøen for en stor del var båret af Møllers engagement i sagen, så fik denne forskydning i hans teologi og forkyndelse store følger for samarbejdet med Skåne.

Hen over sommeren 1883 begynder Anders Olsson at lægge afstand til de danske tilstande. I brevet

forlag og trykt i Kalmar. Møller skriver selv i *Budskabet* nr. 7 juli 1889, 101: ”Bogen er forøvrigt oversat paa svensk af en Skolelærer og flere respektable agtede Blade, har udtalt sig anerkendende om den.” Det er således ikke Fosterlands-Stiftelsen eller de skånske missionsforeninger, som står bag Møllers svenske udgave. Lindström var en central placeret præst i Fosterlands-Stiftelsen, og redaktør af ”*Missionstidningen för Israel*”, som begyndte at udkomme januar 1874. Tidligt i Luthersk Missionsforenings historie blev der indsamlet midler til Jødemissionen (EFS arbejde) og til Israels Missionen (Svenska Israelsmissionen), første bidrag fra Bornholm til Israelsmissionen var i 1880. Svaabeck, Rønne og Vestergaard (red.), *Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade*, 48. Møller tager ofte stof fra *Missionstidningen för Israel* for at bringe det i *Budskabet*. Møllers teologiske syn på Israel og jøderne samt forholdet til Svenska Israelsmissionen er ikke grundigt klarlagt. Endvidere er det interessant: ”I Kjøbenhavn fandt den 12. Aug d. A [1881] en sjælden Højtidelig Sted, idet den til Jesu omvendte Jøde, Paulus Wolff fra Stockholm (født i Polen) prædikede over Ebr. 13,10-25 i Luthersk Missionsforenings Lokale for en opmærksom Tilhørerskare.” *Mørke og Lys* oktober 1881, 80. Lars Edvardsson, *Kyrka och judedom. Svensk judemission med särskild hänsyn til Svenska Israelsmissionens verksamhet 1875-1975* (Lund: Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis VI, 1976), 161, nævner bl.a. ”Hittills har gåvor från enskilda och organisationer inom Sverige tagits upp till behandling. Slutligen bör här också sägas något om gåvor från utlandet (...) De största gåvorna fram till 1890 från utlandet kommer från Norge (...) därefter dominerar bidrag från Danmark (särskilt Bornholm) ...”. På trods af, at Bornholm og Møller var kendt inden for Svensk Israels Mission, så udkommer hans bog på oversætterens eget forlag. Dette kan forstås, som der lægges afstand til Møller hos det skånske rosenianske miljø.

¹⁰⁷ Artiklen omtaler også Frederik August Boltzius’ virksomhed og de helbredelser, som var sket. Dette er yderst usædvanligt for en artikel i *Budskabet*, at den omhandler begivenheder, som er aktuelle. Næsten alle artikler var opbyggelige med bibelgennemgang som omdrejningspunkt. Artiklen gentager ligeledes det, som Møller anså som et stort problem, nemlig ”slapheden og mangel på tro”. Møller gentager her, at disse hidtil oversete ting i Skriften vil virke opvækkende for en kristen. Møller bruger endvidere den kendte formulering fra andre Darbyister, at de læste Bibelens tekster helt fordomsfrit uden menneskeskabte fortolkninger. Endvidere er det en typisk formulering af Darby, at han er kommet til sin forståelse af Bibelen under Åndens vejledning, efter at han har forsøgt at frigøre sig helt fra traditionens vildledende magt over sindet. De samme formuleringer har Møller en tendens til, hvor han begrunder sine ”ny opdagelser” med at han har læst bibelteksterne uden tolkningshjælp.

¹⁰⁸ *Budskabet* nr 11,1884, 168.

¹⁰⁹ Formålet med rejsen var, at Møller skulle have en forhandling med EFS angående betingelserne om fortsat udgivelse af *Hemmeligheder i Lov og Evangelium*. Møller var i Stockholm marts-april 1885, brev fra Møller til Olsson den 19/5 1885.

fra den 16. august 1883 takker Møller først for indbydelsen til at deltage i et møde i Wäsby, og hvis det er muligt, vil han deltage, da han ønsker at snakke med Olsson om nogle sager, han ikke ønsker at skrive om. ”Her i Danmark kan man vel aldrig træffe Dig mere, for Du mener jo, at Du ikke bør deltage i noget Möte her”. Møller presser ikke Olsson i hans beslutning, når den er taget i Herrens navn, men er uforstående. ”Når der i Sverige har varet Söndringer og Elende, så har det aldrig faldet mig andet ind, end at jeg ligefuldt kunde besöge mine gamle kjendte Venner, ja kanske mest da...”.¹¹⁰ Sandsynligvis tænker Møller tilbage på tiden med forsoningsstriden i 1870’erne.

Møller beskriver derefter, at forholdene inden for Luthersk Missionsforening i København er smertelige og bitre.

Der, hvor de skånske missionsforeninger havde den største kontaktflade, var netop i København, så Olssons beslutning om ikke at vise sig i Danmark kan opfattes som en politisk beslutning, så de skånske missionsforeninger ikke bliver inddraget i kampen om den store og magtfulde Københavnerafdeling.

Den tætte venskabelige forbindelse mellem de to formænd, Olsson og Møller bliver dog opretholdt. Møller var således på besøg hos Olsson enten i september eller oktober 1883. Møller takker så hjertelig for al kærlighed og broderlighed, som blev vist og ønsker at hilse hele familien fra ”den stakkels Synder paa Bornholm.”¹¹¹

Møller udgiver bogen ”Naar kommer Kristus og hvad medfører hans Tilkommelse? En bibelsk Undersøgelse”.¹¹²

Ved bogens udgivelse i december 1882 bliver den blot et af mange bidrag til den store optagethed af

¹¹⁰ To år senere skriver Møller noget tilsvarende, nemlig at han rejser til København og vil meget gerne tale med Olsson, ”for til Kbhavn kommer du vel ikke?”. Olsson har åbenbart ikke selv holdt møder i København i perioden fra 1883 og fremover. I januar 1886 mødes Olsson og Møller i København, men brevet Møller til Olsson den 26/1 1886, giver indtryk af, at Olsson ikke har prædikeret, men blot har besøgt Møller.

¹¹¹ Brev fra Møller til Olsson den 28/1 1884.

¹¹² Bogen om Kristi genkomst er genudgivet i 1957 og 1977 af Luthersk Missionsforening. I 1957/1977 udgaven er der ikke blot fortaget sproglige ændringer, men der er også foretaget ændringer i henvisninger til bøger som Møller har læst, samt et ”tillæg”, som originaludgaven afsluttes med er helt bortredigeret. Længere afsnit, som Møller henter bl.a. fra Liverpool-biskoppen J.C. Ryle og andre engelske forfattere, som havde fået småhæfter/traktater oversat fra engelsk til svensk, og som Møller benytter sig af i sin bog, er ikke med i 1957/1977 udgaven, så indtrykket er, at Møller skriver selv og ikke citerer. Møller bevarede fra Radstocks besøg og frem til sin død i 1907 en stor interesse for Jesu snarlige genkomst. Møller oversatte fra svensk/norsk og udgav i 1896 en større bog ”Lys for Den sidste Tid”, se Kofod-Svendsens artikel ”Chr. Møllers teologiske udvikling og dannelsen af Evangelisk Luthersk Missionsforening”, i denne antologi. Møllers udgivelse af H. Grattan Guinnes får Frits Larsen til at skrive, at Møller oversatte fortællinger og bøger fra svensk og engelsk, og videre samme side skriver Larsen om Møller, at hans interesse var en del bundet af tanken om Jesu genkomst, og han læste engelsk og tysk litteratur om emnet. Denne formulering fører til, at ”Møller ved ihærdig flid lærte sig engelsk og til dels også tysk”. F. Larsen, *LM gennem 75 aar*, og Roswall, *En banebryder*, 120-121. Det er næppe tilfældet. Alle bøger, som oprindeligt er skrevet på engelsk, og som Møller udgiver, er udkommet på svensk eller

Jesu genkomst, som finder sted blandt vækkelsesfolkene i 1880'erne. Blandt svenske og danske missionsfolk er det først og fremmest mellem frikirkefolkene (især blandt missionsforbundsfolk), at opmærksomheden omkring Jesu snarlige genkomst var udbredt. Dermed bringer Møller sig i en sårbar position, dels udkommer bogen midt i striden omkring N.P. Lang, som også talte om Kristi snarlige genkomst, dels bringer udgivelsen også Møller i et anspændt forhold til de skånske rosenianske missionsforeninger. Efter forsoningsstriden, hvor den klassiske rosenianske forståelse var trængt, da rettes opmærksomheden i den tilbageblevne del af den rosenianske vækkelse mere mod hedningemissionen.¹¹³ Møller placerer sig gennem sin udgivelse blandt dem, som han bekæmpede i forsoningsstriden. Møllers optagethed af Kristi genkomst og hans begyndende optagethed af de ekstraordinære nådegaver fører endvidere til en kontaktflade i Sverige, som ligger langt væk fra de skånske missionsforeninger. I 1882-originaludgaven af *Naar kommer Kristus?* henviser Møller afslutningsvis til Konferencen i Chicago,¹¹⁴ som var indkaldt af bl.a. Frederik Franson. Møller skriver, at han vil bringe noget fra konferencen med tilslutning i bogen.¹¹⁵ De skånske missionsforeninger bliver nødt til at holde afstand til Møllers nye teologiske holdninger, da de netop gennem forsoningsstriden også har valgt den lutherske bekendelse fremfor den over-konfessionelle holdning.

Møllers bog bringer også modsætningsforholdet mellem Andersen og Møller på den ene side og H.A. Jensen og Christian Bau på den anden side til at slå ud i lys lue.¹¹⁶

Selve indholdet i bogen er meget anderledes end det, man var fortrolig med, når der blev talt og skrevet om Jesu genkomst. Den gængse form kunne have en tendens til at lægge vægten på at være

norsk først. Endvidere indføres engelsk først ved gymnasireformen i 1903, hvor nysproglig linje oprettes. Først i 1937 indføres engelsk og tysk i afgangsklasserne i folkeskolen (7. klasse). Der har næppe været nogen, som kunne hjælpe Møller med engelsk i Rønne i 1870'erne. Endvidere findes et brev Møller til Olsson 17/4 1886 hvor Møller spørger: "Er din Sön Petter hjemme? Og kan han oversätte en engelsk Bog?"

¹¹³ De skånske missionsforeninger var ikke en organisatorisk del af Fosterlands-Stiftelsen, men engagementet i hedningemissionen foregik gennem EFS. 1879 blev en større missionsstation bygget i Eritrea og i 1878 begyndte missionsarbejdet i Indien. Endvidere havde EFS sit arbejde blandt søfolk, samt børnehjem i Kina. Hofgren, *EFS rötter*, 47-49.

¹¹⁴ Resultatet af konferencen udkom som bog i Kristinehamn 1881: "Utförligt Referat öwer Förhandlingarna wid den för de profetiska ämnenas studier afledde Konferensen i Chicago, Amerika den 13-18 April 1881 (Aftryck från Chicago-Bladet)". Møller skriver, at han først er blevet opmærksom på referaterne fra Chicago konferencen, når hans bog nærmer sig sin afslutning omkring november 1882. Det er vanskeligt at afgøre, hvor meget Møller har taget tingene direkte fra konferencereferaterne. Konferencen blev afviklet i "Chicago Avenue Church" også kaldet D.L. Moody's kirken, altså den kirke som N.P. Lang var en del af.

¹¹⁵ Hovedtaler ved konferencen var J.G. Princell. Siderne 93 – 97 i Møllers originaludgave er hentet direkte fra nævnte konference.

¹¹⁶ Se en vurdering af forholdet også hos Flemming Kofod-Svendsen "Chr. Møllers teologiske udvikling og dannelsen af Evangelisk Luthersk Missionsforening" i denne antologi.

rede, da Herren Jesus kommer i den time, som vi ikke venter.¹¹⁷ Møller er i ”*Naar kommer Kristus*” bl.a. optaget af borttrykkelsen, hvor Herren vil hente sin brud ”bort fra den antikristelige rædselsperiode”. Det kommende fredsrigt bliver beskrevet, og Møller har et længere afsnit om jødernes plads og placering i forbindelse med Jesu genkomst, altså udprægede darbyistiske påvirkninger, læremæssige holdninger, som Rosenius slet ikke behandlede.¹¹⁸

Hans Anton Jensen (1847-1896) var født i Ejdsberg, Østfold i Norge. Uddannet møbelsnedker i hovedstaden Kristiania, og kom til København i 1868, hvor han først arbejdede som møbelsnedkersvend og senere etablerer en boghandel. Jensen var brorsøn til missionær Andersen og blev ligeledes prædikant i Nansensgade. Han bliver gift i 1884 med Petrea Grønbæk fra Allinge på Bornholm.¹¹⁹

Som tidligere nævnt, så kommer Jensen i et modsætningsforhold til Møller allerede omkring lord Radstocks besøg, 1879.

Antydningvis kan nogle konkrete forhold nævnes som mulige årsager til det spændte forhold. Jensen og Bau begyndte i 1881 at udgive deres eget blad *Mørke og Lys*, hvilket kan opfattes som en konkurrent til Møllers månedsblad *Budskab fra Naadens Rige*. Bladet *Mørke og Lys* var ikke alene en konkurrent, men også en slet skjult kritik af *Budskabet*. *Mørke og Lys* bragte foruden opbyggelige artikler også nyt fra hedningemissionen og bragte illustrationer. *Mørke og Lys* bragte endvidere lister over gaver til hedningemissionen og til det hjemlige missionsarbejde. Kort tid efter begynder Møller også i *Budskabet* med disse gavelister. Der kan ligge en kritik og en mistillid til Møller, om gaverne nu også blev brugt til mission. Det er ligeledes *Mørke og Lys*, der bringer en lang nekrolog over Ahnfelt ved hans død i 1882, hvorimod *Budskabet* er tavs. Grunden er sandsynligvis, at Møller p.g.a. sin store rejsevirkosomhed havde mange numre klare til trykning lang tid i forvejen, men det faktum gjorde netop, at *Budskabet* kunne opleves meget forudsigeligt og meget lidt aktuelt.

Ligeledes i 1881 blev Lutherischer Missionsverein stiftet som foreningen for den rosenianske

¹¹⁷ Rosenius er i sine artikler i *Pietisten* meget stilfærdig omkring det at pege på Jesu genkomst. Pilgrimstenen er fremherskende, det samme er tilfældet i Ahnfelts sange, hvor f.eks. sang nr. 101 *Se tiden är kort* fra 1864 af Lina Sandell ”En regnskabsdag kommer til sidst for enhver” ... ”Besind da, o Synder, besind hvad det er, At Herren er nær” udgør en undtagelse, hvor Jesu genkomst bruges til at få mennesker til at betænke regnskabsdagen.

¹¹⁸ At prædike om de sidste tider og Herrens snarlige genkomst breder sig hos prædikanterne. Den sindige Peder Kofoed skriver således i sin dagbog til 1. januar 1884, at han har været i Nexø, hvor Kofoed prædikede over ”de sidste Tider” og, tilføjer Kofoed, ”var selv grebet deraf”. Peder Kofoeds *dagbog* til 1. januar 1884, *LM arkivet Hillerød*. Kofod-Svendsen, ”Chr. Møllers teologiske udvikling”. Se tillige Rune Söderlund, ”Rosenius – bibelutläggaren, 57-60, i LarsOlov Eriksson & Torbjörn Larpers (red.), *Carl Olof Rosenius. Teolog, författare, själavårdare* (Skellefteå, Artos Academic, 2016).

¹¹⁹ Anders Storgaard-Andersen (red.), *Med Gud og hans venskab. Bogen om Evangelisk luthersk Missionsforening 100 års virksomhed i Danmark*, (Rønne: ELM-forlag, 1992), 21.

vækkelse i den østlige del af Slesvig-Holstein.¹²⁰

Fra 1883 kan Ahnfelts sangbog købes gennem H.A. Jensens boghandel.¹²¹ Endvidere havde Jensen fået en aftale med Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens bogforlag om rettighederne til at udgive alle deres bøger på dansk.¹²² Netop denne aftale betyder, at Jensen kan tage konkurrencen op overfor Møller med Rosenius-udgivelser i Danmark. I 1885 udgiver Jensen 12 prædikener af Rosenius.¹²³ Denne sag, hvem der har rettighederne til udgivelse af Rosenius på dansk, strides der om i 1884 – 1885, mellem Jensen og Møller. I et brev til Olsson februar 1885 skriver Møller, at han bliver nødt til at rejse til Stockholm for at få klarhed over retten til at udgive Rosenius på dansk. Møller skriver at der skal findes en aftale, for ellers risikerer han en proces ved domstolene.¹²⁴

I 1884 udgav H. A. Jensens boghandel bogen af Carl Johann Hermann Fick *Vidnetsbyrd mod Chiliasmen eller Læren om Det tusindårige Rige*.¹²⁵ Dette var en kraftig undsigelse af Møllers bog.

¹²⁰ Se Jens Jensens artikel om denne forening: Jens Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig-Holsten" i Lars Brixen (red.), *Rosenius i Danmark – en antologi om den rosenianske vækkelse i Danmark*, (Rønne: ELM-forlag 2020), 225-342.

¹²¹ *Mørke og Lys* 1883, 53, oplyser, at der i løbet af en måned er solgt 500 Ahnfelt-sangbøger. Salget af sangbogen har udgjort en ikke uvæsentlig del af omsætningen i boghandelen. Det havde været forventeligt, at det var gennem Møllers forlag i Rønne at den dansk/norske oversættelse af Ahnfelts sangbog blev udgivet. Se Kaas, "Oscar Ahnfelt og den rosenianske sangtradition i Danmark", 162-163. Det kan endvidere nævnes, at den bornholmske prædikant Lorenz Peder Elleby fra 1883 udgav sanghæfter, der blev samlet i en sangbog. Disse blev ligeledes forhandlet af Jensens boghandel i København og efter splittelsen Luthersk Missionsforening-Evangelisk Luthersk Missionsforening af Møller i Rønne. Noget kunne tyde på, at Jensen havde en aktiv boghandel og forlagsvirksomhed.

¹²² Storgaard-Andersen (red.), *Med Gud og hans venskab*, 21.

¹²³ "Tolv Prædikener af C.O. Rosenius over den svenske Kirkes nye Høimesstekster"; H.A. Jensens Forlag, Kjøbenhavn, 1885. Genudgivet af Evangelisk luthersk Missionsforenings Forlag, Strandbygaard Trykkeri, Skjern 1909.

¹²⁴ Brev fra Møller til Olsson den 28/2 1885. Møller skriver til Olsson, at Stiftelsen bærer sig ilde ad imod mig, og deres motiv er penge, [nemlig ved at sælge rettighederne til Jensen]. I et senere brev 19/5 1885 skriver Møller, at aftalen med Evangeliske Fosterlands-Stiftelsen er faldet på plads, så Møller beholder rettighederne til de Rosenius-artikler, som han selv har oversat, samt Romerbrevsfortolkningen. Den strid om rettighederne til Rosenius er ikke tidligere beskrevet før brevsamlingens genopdagelse. Tidligere var opfattelsen, at Møllers rejse til Stockholm var et problem med EFS-forlaget, og ikke en strid mellem Jensen og Møller om de danske rettigheder. Der havde tidligere været kontakt mellem Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Expedition og Møller om Rosenius-udgivelser i Danmark. Fra 1880 findes der en del breve i LM arkivet, Hillerød, hvor Møller må henvise til personlige breve fra Rosenius til Møller i 1866 og 1867, 3/11 1866; 8/1 1867; 9/5 1867; i sidstnævnte brev skriver Rosenius, at han regner med at træffe Møller i Helsingør den 28/5, da der er aftalt møde hos Schubell i Helsingør, LM arkivet, Hillerød. I disse breve giver Rosenius Møller tilladelse til oversættelsen af hans artikler fra Pietisten. I 1880 køber Møller restpartiet af romerbrevsfortolkningen af Oscar Ahnfelt. Der er således bevaret et brev, hvor Ahnfelt overdrager rettighederne til Møller, så Møller kan udgive romerbrevsfortolkningen både i Danmark og Norge, Ahnfelt havde rettighederne til udgivelsen i Norge. Peter Seiersen fra Bodilsker underskriver ligeledes i 1880 et dokument, der bevidner, at Rosenius har overdraget rettighederne til hans artikler til Chr. Møller. Helt op til nyere tid, har det således været LM, der har udgivet Rosenius-teksterne fra Pietisten og ELM øvrige Rosenius-tekster f.eks. Husandagtsbogen m.v.

¹²⁵ Denne udgivelse, på 84 sider, er oversat af N.P. Grunnet. I originaludgaven står der kryptisk: "Paa dansk udgivet af Forfatteren til: "Pelagius og hans disciple"". Denne udgivelse er imidlertid skrevet af "X", men i Den Evangelisk Lutherske Frikirkens jubilæumsskrift, 1955, står Grunnet som oversætter af Ficks bog. Bogen var en oversættelse fra tysk "Der Chiliasmus ist falsch", Dresden 1868. C.J.H. Fick (1822-1885) født ved Hannover og udvandret til Amerika 1846. Luthersk præst i forskellige menigheder i Missouri fra 1847 og i Detroit fra 1854 og siden i Boston fra 1872 til sin død. Finch tilhører den tyske lutherske ortodokse teologi, som præger Missouri-synoden.

Med denne udgivelse sender Jensen det signal, at Møller ikke er i overensstemmelse med den lutherske bekendelse. Denne udgivelse skriver allerede side 2: ”Chiliasmen er falsk, fordi der i den hellige skrift ikke findes en eneste profeti om en synlig genkomst af Kristus til et tusindårigt rige”. Dermed er den teologiske del af kampen mellem Møller og Jensen blevet åbenbart for enhver. Netop dette forhold, at Jensen anklager Møller for at være på kollisionskurs med den lutherske bekendelse, bliver et afgørende anklagepunkt op gennem 1880’erne.¹²⁶ Anklagen fra Jensen er, at Møller er en vranglærer, ja, en frafalden kristen.

Allerede i efteråret 1883, altså før Jensen udgav Ficks bog, beskriver Møller overfor Olsson vanskelighederne og et meget spændt forhold til Jensen og Bau.¹²⁷ I det sene efterår 1883 var Møller i Jylland og Slesvig. Denne rejse bliver i Slesvig en afsløring af problemerne. De steder, hvor Møller har aftalt, at der skal holdes forsamling, der havde Jensen og Bau også aftalt forsamlinger.¹²⁸ Møller oplever at være tredje hjul på rejsen rundt i Slesvig. På hjemrejsen fra Jylland til Bornholm opsøgte Møller Jensen for at sige farvel før afrejsen til Bornholm. Om besøget skriver Møller: ”Men da fik jeg en forfærdelig Tur. Ikke blot dømte han mig fra Livet i skarpe Orddrag, men sagde også meget, som ikke kan forsvares for en verdslig Ret.” Møller skriver endvidere, at Jensen og Bau har over for Seiersen¹²⁹ fradømt mig kristennavnet. Den stærke strid mellem Møller og Jensen forværres betragteligt gennem Jensens bogudgivelse i foråret 1884.¹³⁰

Møller og Boltzius – et nyt stridsemne

Frederik August Boltzius (1836-1910) fik kontakt med den rosenianske vækkelse omkring 1865 og begyndte derefter at vidne om Gud.¹³¹ Tidligt begynder Boltzius at besøge syge og svagelige og beder

¹²⁶ Møllers interesse og optagethed af de sidste tider og Jesu snarlige genkomst varer op gennem 1880’erne. Således nævner Møller i brev til Olsson den 11/3 1887, at han subscriberer på en norsk bog ”Firti kommende Undere” om Jesu tilkommelse og det 1000-årige Rige.

¹²⁷ Brev fra Møller til Olsson den 16/8 1883.

¹²⁸ Brev fra Møller til Olsson den 28/1 1884. Flere steder var der skrevet til Møller, at man ikke ønskede hans besøg, men disse breve var ikke nået frem. Konflikten fra København bredte sig til Slesvig.

¹²⁹ Peter Seiersen fra Bodilsker på Bornholm var en central placeret prædikant i Luthersk Missionsforening. Havde i 1866 været med Møller i Stockholm for at tale med Rosenius. Brevet fra Møller til Olsson 28/1 1884 beskriver en voldsom kamp mellem Jensen og Bau på den ene side og Møller på den anden.

¹³⁰ Brev fra Møller til Olsson 28/4 1884. Her står der bl.a., at bogen om Chiliasmen er udkommet. ”Som Du vel ved, har ju Jensen nu i Forening med Grunnet udgivet en Bog om Chiliasmens falskhed. Jeg lider ikke på mit Omdømme, men så mange Kristne, jeg har hört, sige alle, at det er styg fræk Ånde i, og Israels Gjenoprettelse fornægtes aldeles”. Brevet indeholder ligeledes, at Møller har henvendt sig til hr. og fru Jensen, om de vil trække deres dom over ham tilbage. Der nævnes også, at omtalen af Møller er kommet til Norge. ”Jeg ved ingen Ting, som i hele mit Liv har været mig en så langvarig og pinlig Byrde, som Jensens Forhold”, skriver Møller.

¹³¹ Fremstillingen om Boltzius bygger bl.a. på: Emil Thorelius, *Boltzianismen, Skandinavisk kulturbild*. (Karlstad: Carl Kjellin & C:NI, 1888); Oscar Lövgren, *Frederik August Boltzius och troshelbrägdagörelsen*. (Stockholm: Svenska Missionsförbundets Förlag, 1931); John Dahlberg, *F.A. Boltzius och Troshelbrägdagörelsen i Sverige*. (Örebro: John

for dem. Efter den første erfaring med helbredelse gennem bøn i 1877 begyndte Boltzius en mere systematisk holdning til helbredelse gennem bøn. Boltzius opholdt sig således i Dalarna i efteråret 1883 med den hensigt at ville behandle syge. I 1884 virkede han i Gävle, efter to måneder blev han opsøgt af omkring 2.000 personer. I maj 1884 kom Boltzius til Stockholm og blev der mere end et år.¹³²

I Stockholm kom Boltzius ind i det miljø, der havde omgivet lord Radstock fem år tidligere. Der er således flere tilfælde, hvor personer, der tidligere havde været i forbøn hos Radstock for at opnå helbredelse, nu opsøger Boltzius.¹³³ Allerede fra virksomheden i Dalarna og i Stockholm bliver Boltzius' helbredelsesmøder omtalt i en del aviser, som var stærkt kritiske over for sagen. Tidsskriftet *Wäktaren* var et af de få blade, der forsvarede Boltzius.¹³⁴

Møller læste *Wäktaren*, og det er højste sandsynligt igennem dette blad, at han bliver opmærksom på Boltzius.¹³⁵ *Wäktaren* nr 34 /1884, skriver direkte, at Boltzius ejer helbredelsens nådegave, hvilket bevises gennem den mængde af krykker, bandager og andet som, er efterladt af dem, som er blevet behandlet af Boltzius.

I en længere artikel, *Budskabet* november 1884, skriver Møller med en tone og med et indhold, som var sjældnen for *Budskabet*'s artikler. Møller skriver om nådegaver, og gaver til at helbrede og videre i den forbindelse om nådegaver til at tale med forskellige tungemål samt om at få nådegaven til "mirakel-tro".¹³⁶

Det er en ny forståelse af helliggørelsen, som præger Møllers artikel. Han skriver: "Troen på Jesus som Synderes Forsoner gjør alene en Synder til et levende og saligt Guds barn; *men Gud give sine levende Børn at vaagne op ogsaa over den Formaning: "Tragter efter de bedste Naadegaver."*¹³⁷

Dernæst beretter Møller, at der sker store ting i England, Svejts og andre steder (....) "I den senere tid har vi også hørt adskilligt fra vort naboland Sverige om opkomsten af helbredelsens gave der."¹³⁸

Dahlbergs Förlag, 1903); Gunnar Magnusson, "Helbrägdagöraren Frederik August Boltzius' Stockholmsvistelse år 1884-1885" artikel i: *Uppsala: Skriftserien om Värmlands nation. Volym 5*, 1949, 128-145; Emanuel Linderholm, *Pingströrelsen i Sverige. Ekstas, under och apokalyptik i nutida svensk folkreligiositet*. (Stockholm, Albert Bonniers Förlag, 1925); Karl Linge, *F.A. Boltzius. Mannen som trodde på helbredelse ved bøn*. (Bergen: A/S Lunde & Cos Forlag, 1960).

¹³² Boltzius kom tilbage til Grava, hvor han boede, først i august 1885.

¹³³ Magnusson, "Helbrägdagöraren Boltzius 1884-1885", 129-130 nævner, at det er Radstock og kort tid efter Frederik Franson, som baner vejen for Boltzius i Stockholm.

¹³⁴ Magnusson, "Helbrägdagöraren Boltzius 1884-1885", 145.

¹³⁵ *Wäktaren*, tidning för stat och kyrka nr 34, 1884 har en længere og positiv beretning om Boltzius og hans mødevirksomhed i Stockholm.

¹³⁶ *Budskabet* 1884 nr. 11, 165 og 168.

¹³⁷ *Budskabet* 1884 nr. 11, 168.

¹³⁸ *Budskabet* 1884 nr. 11, 169. Dernæst angiver Møller kilden til sine oplysninger "I *Wäktaren*, et hæderligt Blad i

Møller henviser i artiklen til en mand, som han selv har talt med i København i september måned, og som var blevet helbredt af Boltzius. Hvem denne person var, skriver Møller ikke. Sandsynligvis er mødet i september Evangelisk Alliances verdenskonference i København 30. august til 7. september.¹³⁹

I foråret 1885 rejste Møller til Stockholm for at drøfte rettighederne om udgivelse af Rosenius i Danmark. Den aftale falder for Møller overraskende hurtigt på plads, og Møller har seks dage i Stockholm, som han bruger hos Boltzius.¹⁴⁰ Den optagethed af Boltzius' mødevirksomhed vidner også et brev fra februar 1885 om. Møller skriver bl.a., at her i de sidste tider, før Jesu genkomst, vil der både være forvirring, men der skal også ske store undere i menigheden.¹⁴¹

I Stockholm bliver Møller – med egne ord: ”... Vidne til de mest forunderlige Helbredelser, ja at Folk fik aldeles nye Öjne. Der var så inderlig Bön, Gläde, Fryd og Lovprisning; jag kunde blot gråta”.¹⁴² Møller handler resolut og sender et telegram til sin ældste søn i Rønne, Hans Julius Møller (1860-1901). Møller oplever at sønnen bliver helbredt, hvilket han i brevet til Olsson skriver: ”... hans Gom blev helet sammen Aften Kl. ½8. Og det er ikke Prat, for de blive ofte undersögte af Läger og det skapt, det blev min Sön også både för och siden. Ak, hvilken Gud vi have!”.¹⁴³

Hidtil har opfattelsen været, at Møllers bekendtskab med Boltzius omhandlede de omtalte dage i Stockholm foråret 1885.¹⁴⁴ Men det viser sig, at forbindelsen mellem Møller og Boltzius har været af

Stockholm, som Rosenius i sin Tid anbefalede, læste vi under 21. August dette Aar følgende...”. Så følger et længere afsnit taget fra *Wäktaren* nummer 34, 1884. Møller bruger Rosenius som en autoritet for dette nye med nådegaver og helbredelse. Møller slutter sin artikel af med et ønske om, at noget tilsvarende måtte finde sted blandt os, nemlig at helbredelsens nådegave blev virksom.

¹³⁹ Th. Elmquist, *Den evangeliske alliances historie i Danmark*, (København: Duplex-Trykkeriet, 1919), 14-15, her nævnes nogle af deltagerne bl.a. lord Radstock, men også Waldenström, som havde et personligt, men kritisk forhold til Boltzius, ligeledes Frederik Franson var med i København, så der er flere personer med kendskab til Boltzius. Hidtil har det forbigået den historiske forskning, at Møller var i København ved alliancemødet, men denne lille bemærkning i Budskabet tyder på, at det er sandsynligvis var tilfældet. Med disse konkrete beviser på Boltzius' virksomhed, så skriver Møller november artiklen til Budskabet.

¹⁴⁰ Brev fra Møller til Olsson den 19/5 1885.

¹⁴¹ Brev fra Møller til Olsson den 28/2 1885.

¹⁴² Brev fra Møller til Olsson den 19/5 1885.

¹⁴³ Brev fra Møller til Olsson den 19/5 1885.

¹⁴⁴ Artikler om Møller i Luthersk Missionsforenings udgivelser taler lidt eller slet ikke om Møllers besøg i Stockholm hos Boltzius, samt om sønnens helbredelse og nævner typisk ikke mere. Opfattelsen har været, at forbindelse til helbredelsesvirksomheden blot var ved denne ene lejlighed. Svaabeck, Rønne og Vestergaard (red.), *Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade*, 55. ”Senere, da M. ved et Besøg i Stockholm kom i nogen Forbindelse med en, der helbreder ved Bön (Boltzius) benyttedes ogsaa hans Stilling hertil imod ham”. Ligeledes Roswall, *En banebryder*, 114, hvor besøget hos Boltzius næsten bagatliseres, hvor der således står: ”Møller søgte på et tidspunkt helbredelse for sin søn.” F. Larsen, *LM gennem 75 aar*, forbigår Møllers kontakt med Boltzius. Frode Thorgreen (red.), *På Ordets grund. Luthersk Missionsforening 1868 – 1968*, (Hillerød: Dansk Luthersk Forlag, 1968), 61, nævner det meget sporadisk, at Møller blev grebet af tanken om helbredelse ved bøn. Martinius Svaabeck, ”Christian Møller” artikel i Frits Larsen (red.), *Arven, en bog for ungdommen*, (Rønne: Luthersk Missionsforenings Forlag, 1927) forbigår helt Møllers kontakt med Boltzius. K.P. Korsholm, ”Brydningstider i Chr. Møllers liv”, artikel i *Budskabet* nr. 4, 1975

længere varighed.¹⁴⁵

Dagen før Møller skriver til Olsson, skriver han direkte til Boltzius,¹⁴⁶ og her er begejstringen ikke mindre. ”Jag räknar de dagar iblandt mitt lufs dyreste nådedagar”, nemlig hvor Møller var hos Boltzius. ”Visserligen hade jag förut en liten smula tro på den dyra saken, men ak, hvor det ändå är en stor nåd att få se den med sina ögon och känna den med händerna”.

Forbindelsen opretholdes i flere år. Møllers søn, Hans Julius Møller var således på besøg hos Boltzius, sommeren 1887, hvor han sandsynligvis opholdt sig i flere dage.¹⁴⁷

Blev Møllers søn helbredt? I nekrologen over Hans Julius Møller i Budskabet skriver Møller, at ”Han havde jo aldrig nogen god Udtale”.¹⁴⁸ Dette stemmer helt overens med E.Thorelius,¹⁴⁹ der nævner, at Boltzius bruger en ung mand som bevis på hans helbredende kræfter. ”Boltzius förevisar stundom såsom bevis på sin undergörande gåfva en *lös gom*, som en ung dansk man lemnade efter en behandling enl. Jak. 5, i Stockholm”.¹⁵⁰ Thorelius nævner derefter, at Hans Julius Møller har været hos Boltzius hen over sommeren og er blevet undersøgt af ham selv, og så vidt Thorelius kan skønne, så er der ikke indtruffet nogle forandringer, selv om han har været til behandlinger over et par års tid.¹⁵¹ Hidtil har den almindelige opfattelse været, at helbredelsen og forbønnen fra Boltzius’ side har taget sigte på, at helbrede Hans Julius Møllers læbe- ganespalte, men det tyder altså på, at genstanden

nævner nådegaven til at helbrede, men selv i en artikel med den overskrift ”Brydningstider...” nedtones Møllers engagement i Boltzius-forbindelsen, og sagen nævnes i forbifarten.

¹⁴⁵ I 2013 fik jeg kendskab til David Liljemark, som var ved at undersøge helbredelser gennem Boltzius. De breve og oplysninger, som Liljemark og Kaas hver især havde kendskab til, er beskrevet i bogen David Liljemark, *Boltzius Vol. 2 – Kompletteringar til boken*. (Stockholm: Galago, 2014), 375-378. Liljemark fandt således flere breve som belyser Møller-Boltzius-relationen. Tak til Liljemark for hans arbejde med at finde to Hans Julius Møller-breve fra brevsamlingen på Värmlands Museum.

¹⁴⁶ Brev fra Møller til Boltzius den 18/5 1885, Boltzius-brevsamlingen Värmland Museum, Karlstad. Brevet er skrevet fra Skjern, hvor Møller er på møderejse. Han bor hos gårdejer Jens Ganer. Er aftrykt i sin helhed, Liljemark, *Boltzius, Vol.2, 377*

¹⁴⁷ Der er bevaret to breve fra Hans Julius Møller til Boltzius den 14/9 1888 og den 5/10 1888. Her skriver Hans Julius Møller, at det går fremad med ”min Mund og Gumme”.

¹⁴⁸ *Budskabet* 1902 nr. 1, 15. I et meget følelsesladet brev fra Møller til Olsson den 18/12 1901, to dage efter Hans Julius Møllers død, nævnes blot endnu engang, at sønnen (42 år) ikke havde den store begavelse, men der nævnes ikke noget om Boltzius-besøgene 15 år tidligere.

¹⁴⁹ Thorelius, *Boltzianismen*, 32. Thorelius var læge.

¹⁵⁰ Der tænkes på versene fra Jakobs Brev i Ny Testamente kap 5, 13-16 med at bede for den syge og lidende, og salve den syge med olie. Lös gom er en tandprotese, men i dette tilfælde med en voldsom læbe-gane spalte beskrives det, at Hans Julius Møller øjensynligt kunne undvære sin tandprotese efter helbredelsen.

¹⁵¹ Thorelius nævner, at Boltzius bruger netop Hans Julius Møller til i *Wäktaren* at få beskrevet, hvordan et nyt ”strubehoved” voksede frem. Det har øjensynligt været behovet for en bedre tale hos Hans Julius Møller, som var målet for helbredelsen, det var altså ikke helbredelsens mål at fjerne eftervirkninger af Hans Julius Møllers læbe-ganespalte, men hans meget dårlige udtale. Thorelius, *Boltzianismen*, 32, note nederst på siden, nævner, at det var næsten helt umuligt at forstå noget af det, som Hans Julius Møller sagde. Endvidere konkluderer Thorelius: ”För öfrigt är hela denna uppsats af sådan beskaffenhet, atdet, som Hans Julius Møller sagde. Endvidere konkluderer Thorelius: ”For öfrigt är hela denna uppsats af en sådan beskaffenhet, at man utan egentlig överdrift kan säga om densamma, at den är *felaktig ifrån början till slut*.”

for Boltzius' forbøn og ønske om helbredelse, har været den dårlige udtale, og ikke de fysiske virkninger af læbe- ganespalten. Dette kan forklare, at eftertiden var forundrede over, at Møller egentlig kunne give udtryk for, at der var sket noget overnaturligt med Hans Julius Møller, hvad ingen andre kunne se.

Forbindelsen mellem Boltzius og familien Møller har været af længere varighed. Dette stemmer godt overens med, at det længste brev fra Møller til Olsson i brevsamlingen er et brev fra 27. januar 1886, hvor Møller skriver om sin forståelse af "Troens bøn", Guds bønnehørelse, og mirakler udført af Gud. Der er næppe tvivl om, at denne sag optager Møller over flere år,¹⁵² og udsagnet fra Jubilæumsbogen:¹⁵³ "At Møller var tilbøjelig til at slaa noget stærk til Lyd for denne eller hin Side af Herrens Ord, han havde for, vil ingen af os nægte" skal forstås meget bogstaveligt.

Boltzius var aktiv i en menighed tilknyttet Svenska Missionsförbundet, så også i denne sag, er Møller i kontakt med personer, som ligger fjernt fra de skånske rosenianske missionsforeninger.¹⁵⁴ Boltzius helbredelsesvirksomhed i Danmark var kendt i den forsamling, der mødtes på Missionshotellet i Løngangsstrædet i København. Denne kreds udgav bladet "Kirkeklokken" fra 1888. En af de ledende i denne kreds var grosserer Thorvald Plum. Han var efter et besøg hos Boltzius i oktober 1889 blev omvendt og helbredt. Denne kreds fra Missionshotellet har enkelte personer, som også havde forbindelse til forsamlingen i Nansensgade.¹⁵⁵

Den tidligere så tætte forbindelse mellem Luthersk Missionsforening i København, Nordsjælland

¹⁵² I et brev fra Møller til Olsson den 9/2 1888 spørger Møller, om Olsson kan skaffe en bestemt pjece om helbredelsesbevægelsen. Interessen har været massiv og af længere varighed. I et længere brev fra Møller til Olsson, 11/3 1887 skriver Møller meget om sagen: hører Gud bøn? Hvorfor opfylder Gud ikke den troens bøn? Ikke bare Møller var i tiden optaget af Boltzius. Flere andre, bl.a. Missionær G. Olsen fra Norge, rejste rundt i Jylland for at fortælle om helbedelserne af Boltzius, se *Foredrag af Missionær G. Olsen i Højskolehjemmets Sal i Varde*. Randers; Trykt hos C.P. Rye, 1889

¹⁵³ Svaabeck, Rønne og Vestergaard (red.), *Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade*, 55.

¹⁵⁴ Sagen med Møllers engagement i helbedelssagen tages op i Västra Skånes Missionsforening, hvor Olsson er formand. Ved Västra Skånes Missionsforenings styremøde den 27. og 28. december 1885 drøftes sagen med "helbrägdagörelse genom tron" hvor man foruden Boltzius nævner "en person fra vores broderland", hvilket må være Møller. Styremødet drøfter, om det bevis på helbedelse, som Møller gennem sin søn har skrevet og talt om, er sandt. U.f. *VSM 50 år*, 134-135.

¹⁵⁵ Olesen, *De frigjorte*, 265-266. Manden bag missionshotellet, hvor man ville kombinere missionshus og hotel var Andreas Christian Nissen fra Burkal sogn ved Tønder i Slesvig. Han køber i 1866 Hennegård i Vestjylland, og her møder han Luthersk Missionsforening og begynder at rejse som forkynder i Luthersk Missionsforening. Olesen, *De frigjorte*, 257 – 259. A.C. Nissen var en af udbryderne fra Nansensgade ved Lang-splittelsen. I et brev fra Møller til Olsson den 10/4 1880 bor Møller hos Nissen, Sortedamsgade no.1. I et andet brev fra Møller til Olsson den 7/6 1887 skriver Møller til Olsson: "Du ved vel, at Nissen har jo nu helt forladt os og lukket sit Hus for det Ord, som jeg Stakkel med flere søger at frembäre". Der har altså været en kontakt mellem A.C. Nissen og Møller også efter bruddet med Nansensgade i 1883. Nissen bliver i 1887 ansat af Indre Mission.

Boltzius er endvidere brugt som type i en roman af Zakarias Nielsen, *Kilderne*, (København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1925), hvor Zakarias Nielsen side 94-95 har en helbedelsesprædikant ved navn "Bodin", der bor i Värmland.

og Bornholm og foreningerne i Skåne blev ved Møllers ny orientering meget anspændt op gennem 1880'erne.

Igennem perioden 1882 til 1888 blev der ikke benyttet prædikanter fra Bornholm, København eller Nordsjælland ved årsmøderne og halvårsmøderne i Skåne. Det tætte samarbejde fra 1870'erne havde fået et alvorligt knæk.

Møllers kontakt med Boltzius og helbredelse ved troens bøn fører til en avisomtale i september og oktober 1885. Aviser i Jylland, på Fyn og Nordsjælland skriver: "Bornholmernes" fornemste læresætning: at de tror, at alle syge kan blive helbredt ved bøn.¹⁵⁶

Den rosenianske vækkelse i Danmark splittes med Skåne som aktiv handlende

Stridighederne, Møller og Andersen på den ene side og primært Jensen og Bau på den anden, kulminerede i perioden 1888 til 1893. Disse stridigheder får på grund af de stærke relationer til de skånske missionsforeninger også betydning for det videre samarbejde over Øresund og Østersø.

I efteråret 1887 nævner Møller i et brev,¹⁵⁷ at han har været i Vestjylland. Der havde Bau også været på møderejse, og han havde også haft et møde med styrelsen, hvor man på Baus foranledning havde drøftet Møllers teologi og lære. Møller havde ligeledes før jyllandsrejsen modtaget flere breve fra privatpersoner, der var ængstelige overfor det nye, som han førte frem. Møller beskriver et møde med formanden for Luthersk Missionsforening i Jylland, Christian Mikkelsen, Skjern¹⁵⁸ og en anden, ikke navngiven person fra styrelsen. Ved det møde lover Møller ikke at fremføre de temaer, der har vakt modsigelse og forundring. Det må være Møllers holdning til Jesu genkomst og helbredelse ved troens bøn.¹⁵⁹

Efter denne samtale med formanden for Jylland, havde både Bau og Jensen igen været i Skjern og havde møder med Jyllandsstyrelsen om Møller.¹⁶⁰

¹⁵⁶ *Jyllands Posten* 28/9 1885; *Viborg Stifts-Tidende* 29/9 1885; *Ribe Stifts-Tidende* 30/9 1885; *Fyens Stiftstidende* 6/10 1885; *Frederiksborg Amts Avis* 7/12 1885.

¹⁵⁷ Brev fra Møller til Olsson den 21/11 1887.

¹⁵⁸ Christian Mikkelsen, Skjern. Han forlod Luthersk Missionsforening i 1890 og blev formand for Evangelisk Luthersk Missionsforening i Jylland.

¹⁵⁹ Gunnar Svendsen, Østermarie (1922-2007) landsformand i Luthersk Missionsforening (1971-1986) havde en stor indsigt i Luthersk Missionsforenings tidlige historie. Han skriver en artikel "Christian Møller og genkomsten" i *Budskabet* nr. 3, 1996, 32. "Personligt er jeg for mange år siden blevet gjort opmærksom på, at nogen i hendes familie [en som Gunnar Svendsen havde truffet ved en møderejse] blev så påvirket af Møllers tale om genkomstens nærhed, at de solgte deres ejendom." Møller regnede heller ikke med, at han skulle dø, men at Jesus ville komme og hente menigheden før han døde, dette stærke element var hørbart noget andet end i den første tid. Svendsen "Christian Møller og genkomsten", 33 og Svaabeck, "Christian Møller", 62.

¹⁶⁰ Brev fra Møller til Olsson den 21/11 1887. Svaabeck, Rønne og Vestergaard (red.), *Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade*, 133 – 134. Her nævnes især, at når Møller "fremdrog Bibelens Lærdomme om Helbredelse ved Tro

I Jylland lukkede styrelsen missionshusene for en anden af foreningens prædikanter, nemlig den norskfødte Martinius Svaabeck (1864 – 1936).¹⁶¹ Han var fra 1886 blevet en tro Møller-støtte og var derfor uønsket flere steder. Hans holdninger kommer da også klart til udtryk i ”Budbæreren, Organ for de evangelisk-lutherske frimenigheder”:

”Maatte Herren saa velsigne og bevare den norske Frikirke, at ikke altfor mange Rivninger og Sondringer skal overgaa den. Vi kjender det saa smerteligt her; nylig har en af Prædikanterne i den luth. Missionsforening foraarsaget en meget beklagelig Splittelse.... Aarsagen er den før nævnte Strid om Lære; hans retning er af samme Slags som de i Sverige saa vel kjendte ultra-evangeliske; vi andre blir da beskyldte for ikke at prædike Evangelium...”.¹⁶²

Også fra Bornholm er der kilder, som viser, at det er helbredelses-tankerne og Møllers kraftige vægtlægning af dette, som får protesterne til at vågne.¹⁶³

Michael Kofoed (1843-1926) skriver i sin selvbiografi, 1923:

Jeg blev i sin Tid valgt ind i Bestyrelsen for Luthersk Missionsforening og havde der mange kære Stunder om Guds Ord i Samfund med Brødrene, men det varede ikke længe, førend der indtraadte nogen Misstemning Brødrene imellem begrundet på Bolsius’ lære om Helbredelse ved tro, hvoraf særlig Foreningens Formand var optagen. Jeg ved ikke, om nogen af Bestyrelsens Medlemmer i øvrigt var optaget deraf, men andre indenfor Foreningen var jo også blevet indtaget deraf formodentlig paavirket af Møller. Dette gjorde jo Skaar i den indbyrdes Enighed indenfor Foreningen. Jeg havde en Karl, som havde hørt om, at Bolsius havde hjulpet mange, og da han var meget tunghør, rejste han over til ham og kom hjem med den Overbevisning, at han var helbredt. Han havde saa en

og Bøn, brød Stormen løs for Alvor”.

¹⁶¹ Svaabeck blev prædikant i missionsforeningen 1886 i Nordsjælland. Ved foreningsmødet i København september 1887 ønsker en del af de forsamlede ikke at kalde Svaabeck til prædikant i Nansensgade. Han kom fra den Evangelisk-lutherske Frikirke i Norge. Flere steder i brevsamlingen nævner Møller, at der er strid omkring Svaabeck. K.P. Korsholm, ”Missionær M. Svaabeck” artikel i *Budskabet* nr. 3, 1976. L.F. Christiansen, ”To som fulgtes ad”, artikel i *Juleneget* 1946, udgivet af Luthersk Missionsforening. Det er Svaabeck, der har skrevet en stor del af 50 års jubilæumsskriftet *Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade*.

¹⁶² *Budbæreren* nr. 15, august 1889, 7. Aargang, 119. Der henvises til Jensen og splittelsen i maj 1889 i Nansensgade.

¹⁶³ *Michael Kofods selvbiografi 1923*. Håndskrevet, ”skrevet på opfordring af mine børn”. I privateje hos familien på Bornholm. Mikael Kofoed, Pæregård i Østerlars var reflekterende og analyserende. Uddannet på Landbohøjskolen i København og havde arbejdet bl.a. i Skotland. Prædikant og bestyrelsesmedlem i Luthersk Missionsforening på Bornholm og senere i Evangelisk Luthersk Missionsforening på Bornholm, redaktør af *Mørke og Lys*. Bragt i *Mørke og Lys* 1931 nr. 2, s. 26-32; nr. 3 s. 41-48; nr. 4 s. 58-64. Ovennævnte citat s. 59-60. Peder Kofod nævner i sin dagbog til den 15/8 1885, at det gode forhold mellem M[øller] og JKH [Jens Kofod Hansen] ved bestyrelsesmødet, så ud til at mødet ville slutte i splittelse. ”Vi sluttede dog med Bøn til Herren og Forhaabning til Herren om hans Hjælp...” Peder Kofoeds *dagbog, LM arkivet Hillerød*.

Del Skrifter af Bolsius, som han lod mig faa at læse. I disse stod blandt andet, at dersom man efter at være helbredet tvivlede derpaa og ikke vedblev at tro, saa kom Sygdommen igen med fordoblet Kraft. Og da jeg læste dette, tænkte jeg, at de stakkels Mennesker, som havde forsøgt at blive helbredet, kom jo derved ind i et saadant Slaveri, at de bogstaveligt ikke vovede at tro andet, end at de vare helbredet, om de end erfarede det modsatte. Jeg havde vel ikke hidtil vovet at påstaa, at denne Helbredelseslære var falsk, men efter at have lært dette tabte jeg Tillid dertil, og det viste sig jo ogsaa, at min Karl, som troede sig helbredet, var ligesaa tunghør som tidligere. Skriften omtaler jo Helbredelse ved Tro og Bøn, og den kære Gud kunne virkelig ogsaa i vor Tid give os denne Gave, om det behagede ham, men da vilde vel ogsaa denne Helbredelse være mere virkelig og varig og ikke grunde sig paa saadanne aandelige Anstrengelser, som før nævnt, thi just herved har den bevist sig selv som blot et Paafund af Mennesker.

Efter Andersens død, 1888, brød uenigheden mellem Møller og Bau/Jensen ud i lys lue. Ved Andersens død i august 1888 blev Andersens liv og arbejde udførligt omtalt i Bau og Jensens blad *Mørke og Lys*. Møllers blad, *Budskabet*, er påfaldende tavs. Årsagen kan være, at Møller er i Norge hen over sommeren 1888,¹⁶⁴ og han derfor har færdigredigeret *Budskabet* måneder i forvejen. En anden mulig forklaring kan være, at Møller var ved at tabe indflydelsen i den betydningsfulde Københavns-afdeling. Dette kan bl.a. ses ved Andersens begravelse, som foregik fra missionshuset i Nansensgade, søndag den 26. august. Her talte Bau og derefter Jensen og endelig Jørgensen. Jørgensen havde været med i Luthersk Missionsforenings arbejde tilbage, før foreningen blev stiftet og havde derfor personligt kendskab til Andersen fra 1860'ernes begyndelse, Jørgensen sad tillige i bestyrelsen for Nansensgade forsamlingen. Om Møller i det hele taget er tilstede ved Andersens begravelse er tvivlsomt. Endelig foretog pastor Prior selve jordpåkastelsen.¹⁶⁵

Der er forhold, som kunne tyde på, at forholdet mellem Andersen og Møller blev lidt mere skrøbeligt i de sidste år af Andersens levetid. Johannes Wittander (formand for Nordöstra Skånes Missionsförening) refererer en samtale mellem ham og Andersen efter et møde i Nansensgade, hvor Møller og Wittander havde prædikeret. Her skulle Andersen have sagt om Møller, at han ikke længere

¹⁶⁴ Brev fra Møller til Olsson den 4/1 1889. Her skriver Møller: Som Du måske ved, var jeg i Sommer i Norge...". Der er desværre ikke bevaret breve fra perioden februar 1888 til januar 1889.

¹⁶⁵ *Mørke og Lys* nr. 9, 1888, 129 – 148. Hele septemhernummeret er en omtale af Andersen liv og virke. Dette særlige nummer af *Mørke og Lys* kom i et ekstra oplag, som blev solgt særskilt, og der blev endvidere stillet i udsigt, at pastor Priors tale ved Andersens bære ville blive udsendt, og betalingen for dette ville tilgå Andersens enke og børn.

er den samme person som før.¹⁶⁶ Ligeledes er der forhold i artiklen ”Andersen, vor Ven, sover”,¹⁶⁷ hvor Andersen ved det sidste møde, hvor han medvirker, den 10. juni 1888, skulle have formanet forsamlingen til: ”O du kjære Luthersk Missionsforening! Kom flittigt sammen paa dette Sted, at samles om disse dyrebare Skrifter. Det kommer ej an paa Begavelse eller andet, o trættes ikke ved at høre saadanne velsignede Ting.”. Senere den 15. juli udtaler Andersen, at vennerne skal blive ved det gamle evangelium og ikke trættes ved at samles om den gamle, men evig unge sag.¹⁶⁸ Dette kan næppe forstås anderledes, end at Andersen lægger afstand til Møllers nye toner med genkomst, nådegaver, helbredelse og anklagen om, at slaphed og søvnighed i forsamlingen skal imødegås ved at tale om disse ting.

I marts 1889 udtalte Jensen fra prædikestolen i Nansensgade, at de prædikanter, som havde været i missionshuset siden Andersens død, havde ”bygget på isen, brugte driverens kæp og plagerens stav”.¹⁶⁹ Bestyrelsen for Nansensgade forsamlingen besluttede at afskedige Jensen som prædikant. 34-35 familier bryder, i sympati med Jensen, med Nansensgades forsamling.

Fire til fem måneder tidligere havde Jensen og Møller skrevet til hinanden om konflikten, de to imellem. På trods af, at Møller er i København, så skriver han et brev til Jensen.¹⁷⁰ Der er tre ting,

¹⁶⁶ *Missionsbladet* 1919 nr. 4, 61. Missionsbladet blev udgivet af Hässleholms Lutherska Missionsförening og Nordöstra Skånes Missionsförening med Wittander som redaktør. U.forf. *Mindeskraft for Evangelisk-Luthersk Missionsforening paa Bornholm* (Rønne: Udgivet af Evangelisk-Luthersk Missionsforening, 1942), 21, gengiver hvad Wittander skrev i *Missionsbladet* 1919.

¹⁶⁷ *Mørke og Lys*, september 1888 nr. 9.

¹⁶⁸ *Mørke og Lys* nr. 9, 1888, 143. I den højspændte splittelsessituation, kan det langtfra udelukkes, at en autoritet som Andersen bruges for at vinde magt i Nansensgades forsamling, Efter Andersens død sker der en indsamling af penge til enken og Andersens børn, grosserer H. Eskildsen, Peder Hvidtfeldtstræde 13 er ansvarlig for indsamlingen. *Mørke og Lys* nr. 9, 1889. Dette sker efter dannelsen af Evangelisk Luthersk Missionsforening. Eskildsen var bestyrelsesmedlem i Nansensgade.

¹⁶⁹ Citat fra: ”Beslutning fra bestyrelsesmøde i Rønne Bornholms Forening 3/12 1892 angaaende en Skrivelse fra Østermarie”. *LM arkivet, Hillerød*, Samme udtryk bruges i Svaabeck, Rønne og Vestergaard (red.), *Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade*, 55, som citerer efter Koføeds dagbog, at H.A.J. [Hans Anton Jensen] havde sagt Bygget paa Is og kun brugt ”Driverens Kæp”. Det var ifølge Koføeds dagbog sket den 24. marts 1889. Evangeliet var altså efter Jensens mening ikke blevet forkyndt i Nansensgade siden Andersens død i august 1888. I brev fra formanden i Luthersk Missionsforening i København Knud Faaborg til Møller, Kjøbenhavn den 20/12 1888, *LM arkivet, Hillerød*, skriver Faaborg, at Jensen havde brugt en indledning ved mødet den 16/12 1888 til at beklage, at bestyrelsen havde kaldet Møller til nogle møder i Nansensgade i julen [1888]. Og skriver Faaborg: ”Jensen erklærede gentagne, at han vilde gjøre alt for at hindre Møller og Svaabeck i at Tale her i Missionshuset”. Protokol for LM Kjøbenhavn 1875- 1912, bestyrelsesmøde den 18/12 1888, hvor Jensen ikke ønsker at Møller og Svaabeck skulle tale i Nansensgade. Bestyrelsen henstiller til, at Foreningen ikke bliver inddraget i Jensens og Møllers personlige trætte. ”Jensen udtalte 2 Gange, at han vilde gjøre alt for at hindre, at ikke Møller eller Svaabæk kom til at tale....” Hvis det ikke sker, vil Jensen indkalde til et foreningsmøde for at hindre Møller at komme til Nansensgade. Prædikestolen er blevet flittigt benyttet i stridens ærinde. Protokol for LM Kjøbenhavn 1875 – 1912, bestyrelsesmøde den 26/3 1889, hvor der bl.a. står: ”Ifølge H.A. Jensens Opræden d. 24. Marts, hvor han fra Talerstolen i Missionshuset udsprede Tvedragtens og Splittelsens Sæd i Forsamlingen...” Derefter beslutter bestyrelsen at det fremover er dem, som finder talere til møderne, at Jensen ikke længere rejser i Foreningens tjeneste. Jensen er afskediget.

¹⁷⁰ Brev fra Møller til Jensen den 9/11 1888, *LM arkivet, Hillerød*.

som Møller ønsker at Jensen skal forholde sig til. ”Anser du mig for at være et Guds barn? Ønsker du at tage dine hårde domme imod mig tilbage? Og endelig, anser du mig for at være en frafalden, og en der fører falsk lære?”.

Jensens svar angående Møllers gudsforhold er det ”aldeles umuligt at afgive nogen bestemt Erklæring, i det mindste inden Du for Gud og Mennesker erkjender – som vor nu hjemgangne Andersen ogsaa ofte i den senere Tid sagde – at Du har været i et (for nu at bruge et mildt Udtryk) underligt Sind”. Og videre, ”hvordan Dit Sind eller Barneforhold nu er, ved jeg, som nævnt ikke; desuden er det jo ikke den Sag – om jeg holder Dig for et Guds Barn eller ikke – der har givet Anledning til det beklage Misforhold imellem os, men – DIN LÆRE – hvilket jo i de senere Aar har undergaaet forskellige Forandringer ... ”.¹⁷¹

I begyndelsen af maj måned 1889 begyndte den nye fraktion at afholde offentlige møder under navnet Evangelisk Luthersk Missionsforening.¹⁷²

En skånsk prædikant,¹⁷³ som besøgte København i maj 1889, skriver til styrelsen for Västra Skånes Missionsförening: ”Inom missionsföreningen i Köbenhavn är det mycket beklagligt. De som äro söndrade hafva varit oviskiga å båda sidor.”.

Som forholdene udviklede sig i København og Nordsjælland, blev de skånske missionsforeninger tvunget til at vælge side. Blot en måned efter, at fraktionen omkring Jensen havde dannet en ny missionsforening, blev Jensen benyttet som prædikant ved årsmødet den 23. og 24. juni 1889 inden for Västra Skånes Missionsförening. Ved samme årsmøde medvirkede prædikanterne Johannes Wittander og hans bror Nils Jönsson.¹⁷⁴

Ved det første årsmøde i den nye missionsforening, Evangelisk Luthersk Missionsforening, i

¹⁷¹ Brev fra Jensen til Møller den 11/11 1888, *LM arkivet Hillerød*.

¹⁷² Annonce i National Tidende 8/5 1889, se Storgaard-Andersen (red.), *Med Gud og hans venskab*, 20. Bladet Mørke og Lys, blev redigeret af Jensen, København og Bau, Flensborg omtaler først i augustnummeret 1889, at der afholdes møder i Evangelisk Luthersk Missionsforening København. Bemærkelsesværdigt, at de første pengegaver som gives til Evangelisk Luthersk Missionsforening er fra P. Nielsen, Mølgård i Hanning, Vestjylland, og en stor pengegave fra J. Kofoed Hansen fra Åkirkeby på Bornholm. Sidstnævnte sad i bestyrelsen for Luthersk Missionsforening på Bornholm da han sender pengegaven. Der sendes penge til Møllers opposition fra Bornholm og Vestjylland, allerede fra sommeren 1889.

¹⁷³ U. forf. *VSM 50 år*, 144. Kilden oplyser ikke navnet på prædikanten.

¹⁷⁴ Disse to brødre, som var yderst centralt placeret indenfor samtlige tre skånske rosenianske missionsforeninger kommer til at spille en meget aktiv rolle i den fortsatte deling af Luthersk Mission i Østdanmark. Det er ikke kildemæssigt muligt at undersøge om henvendelsen til Jensen om at medvirke som prædikant ved årsmødet er aftalt før han bliver afsat som prædikant i Nansensgade, men i brevsamlingen mellem Møller og Olsson er aftalerne om prædikantbesøg ofte kun 2 til 3 måneder før mødet skal afholdes, så det taler for, at henvendelsen har været overvejet, at det er den nye fraktion, Evangelisk Luthersk Missionsforening, man vælger fra skånsk side. Endvidere havde Skåne mulighed for at aflyse aftalen med Jensen, hvis man syntes den var belastende, så valget må opfattes som bevidst, og dermed, at Møller fravælges.

september 1889 var Johannes (Jönsson) Wittander (1869-1928)¹⁷⁵ prædikant. Splittelsen fra København bredte sig til Helsingør, hvor det skånske islæt havde været mest markant.¹⁷⁶ Regelmæssige møder begyndte den nye missionsforening i Helsingør at afholde fra 5. november 1889, og ved det første møde prædikede Jensen, København og den skånske prædikant Vilhelm Fritiof Mogren (1860-1905).¹⁷⁷

På Bornholm, hvor Luthersk Missionsforening havde den største talmæssige tilslutning, og hvor Møller selv boede, blev splittelsen også den mest voldsomme. I flere breve i løbet af 1880'erne spørger Møller efter skånske prædikanter til årsmødet i Åkirkeby på Bornholm.¹⁷⁸ I perioden besøgte flere skånske prædikanter årsmødet, den første søndag i juli, men Møller må gentagne gange virkelig tigge om at få nogle sendt over til øen, det anspændte forhold fornægtede sig ikke.

Allerede i løbet af efteråret 1889 forplantede splittelsen fra København sig til Bornholm, og igen var det især prædikanter fra NSM (Nordöstra Skånes Missionsförening) og denne forenings formand, Johannes Wittander, som var en særdeles aktiv aktør.

Nogle ledende folk fra Bornholm var rejst til København for at træffe Jensen, og der mødte de prædikanten, Fritiof Mogren,¹⁷⁹ som holdt møder i den nystiftede Evangelisk Luthersk Missionsforening i København. Disse bornholmere ønskede, at Mogren også kom til Bornholm. I et længere brev 10/12 1889 skriver Møller til Olsson om kaldelsen af Mogren til Bornholm, som er sket

¹⁷⁵ Johannes Wittander blev i 1869 prædikant i Hässleholms Lutherska Missionsförening, i 1871 kaldet til prædikant for Västra Skånes Missionsförening og fra 1878 tillige prædikant i Nordöstra Skånes Missionsförening. Fra 1887 til sin død i 1928 var Johannes Wittander formand for Nordöstra Skånes Missionsförening. Han er en af de prædikanter, som Møller i brevene fra 1870'erne ofte spørger Anders Olsson om at sende til årsmødet på Bornholm, første gang i 1873. Wittander var tillige en meget brugt prædikant i Nansensgade i København. Johannes Wittander hed oprindeligt Jönsson, men tog navneforandring. Se også Adolf Kristensson, "Några Minnen av Johannes Wittander". Artikel i Axel B. Svensson (red.), *Bibeltrognä Vänners Julkalender 1956*, (Stockholm: Bibeltrognä Vänners Förlag, 1956), 117-125.

¹⁷⁶ Helsingør indgik i Västra Skånes Missionsförenings månedstur. Der har sandsynligvis været skånske prædikanter cirka hver måned fra midt i 1870'erne.

¹⁷⁷ Vilhelm Mogren var en skånsk prædikant i årene omkring splittelsen af Luthersk Missionsforening. Han var prædikant i Nordöstra Skånes Missionsförening, og han spillede guitar. Som flere andre skånske prædikanter også i denne henseende adskilte de skånske prædikanter sig fra de østdanske og fulgte traditionen fra Ahnfelt op. Mogren skrev således også flere sange. Han var ofte på rejse til København og på Bornholm.

¹⁷⁸ Brev fra Møller til Olsson den 28/4 1884 og den 19/5 1885. "Jeg ved, at mange længes så hjertelig efter Johannes Jönsson (senere navneforandring til Wittander), men det hører vel til Umulighederne at få se ham..." 17/4 1886 hvor Møller spørger Olsson om at sende skånske prædikanter til Bornholm. Direkte spørger Møller om Olsson kommer "... thi at plage Dig mere om at reise hertil, det er vel Synd?" 11/3 1889 hvor Møller spørger på ny efter skånske prædikanter til årsmødet på Bornholm i juli. Året før, altså i 1888, havde der ingen været, selv om Møller hævder, at Johannes Jönsson (Wittander) havde givet tilsagn. Men hen over foråret tager sagen unægtelig en drejning.

¹⁷⁹ Møller skriver til Olsson den 10/12 1889, "Det syntes, som nogle nødvendig vil forplante Splittelsen hid også til vor lille Ø. Der er vist nu eller har nys været hos Jensen i Kjöbenh. et ungt for os ubekjendt Menneske fra Sverige; han heter nok Moberg eller Mogren? Han spiller Gitar og skal være fra Joh. Jönssons Forening [Nord Östra MF] er det sagt. To eller tre herfra, som i Höstes vare ved Jensens Møde i Kbh havde der truffet den nävnte unge mand og arbeide nu på at få ham hertil. Dette kunde jo være meget godt, om man gik oppent frem...". Johannes Jönsson er samme person som Johannes Wittander.

på privat basis uden om den valgte bestyrelse. I nævnte brev skriver bornholmeren Christian Wolffsen (1838-1902) også en hilsen til Olsson, hvor Wolffsen støtter Møller.¹⁸⁰ Dette er bemærkelsesværdigt, idet Wolffsen et par år senere er en af initiativtagerne til dannelsen af Evangelisk Luthersk Missionsforening på Bornholm. Dette faktum støtter den antagelse, at der var flere af de ledende inden for Luthersk Missionsforening, som var i opposition til Møllers nye toner i forkyndelsen, men som ikke ønskede, at fremprovokere en foreningsmæssig splittelse på Bornholm. I nævnte brev henstiller Møller til, at de skånske missionsforeningers styrelser ikke sender prædikanter til Bornholm, uden at det er efter aftale med styrelsen på Bornholm. ”Ej heller tror jeg, at nogen Styrelse i Skåne vil være med om dette, om den egentlig vidste, hvordan det var”¹⁸¹ skriver Møller. Møller beder også, om Olsson vil tale med formændene for de to andre missionsforeninger, Hässleholms Lutherska Missionsförening og Nordöstra Skånes Missionsförening, om ikke at sende prædikanter, som ikke er blevet kaldede af styrelsen på Bornholm. Desværre er der ikke bevaret nogle breve fra året 1890, så sagen kan ikke følges så tæt, som det var ønskeligt.

Skånske prædikanter til Bornholm og Nordöstra Skånes Missionsförenings aktive rolle

Noget kunne tyde på, at skånske prædikanter – blot det at de var fra Skåne – gav tilhørerne en fornemmelse af, at her var det ægte rosenianske. Derfor bliver der nærmest et kapløb om at få så mange skånske prædikanter til Bornholm som muligt, efter delingen i København i foråret 1889.

Ved styremødet for Nordöstra Skånes Missionsförening den 23. oktober 1890 behandles en henvendelse fra missionsforeningen på Bornholm, om ikke at sende prædikanter til øen, uden at det sker efter henvendelse fra bestyrelsen. Bestyrelsen på Bornholm henstiller til Nordöstra Skånes Missionsförenings styrelse at tage henvendelsen alvorligt. Protokollen nævner, at styrelsen ikke har sendt prædikanterne, *men de vil ikke lægge hindringer i vejen, hvis nogen rejser til Danmark af egen drift*.¹⁸² Ved det efterfølgende styremøde i Nordöstra Skånes Missionsförening er der kommet endnu en skrivelse fra missionsforeningen på Bornholm, om ikke at sende prædikanter uden aftale.

¹⁸⁰ Møller var både i 1885 og i 1888 til 1890 trådt tilbage som formand for Luthersk Missionsforening på Bornholm. I perioden 1888 til 1890 var Peder Kofoed, Østermarie, formand. Dette skete sandsynligvis i håb om at undgå en splittelse. Peder Kofoed havde flere gange været i Skåne for at prædike, men også dette forsøg på at nærme sig de skånske missionsforeninger igen, mislykkedes. Christian Leegaard Wolffsen havde været med i den rosenianske vækkelse på Bornholm helt fra Ahnfelts første besøg i Rønne 1856. Han boede tæt på Møller i Rønne. Olsson var godt kendt med familien Wolffsen, idet der i flere af brevene er hilsner, og Møller skriver om forskellige tildragelser hos familien Wolffsen. Kort biografi om Christian Leegaard Wolffsen i Birger Pedersen, *Bornholmerne. De satte præg på Luthersk Missions første 150 år* (Fredericia, Logos Media, 2018), 35-44.

¹⁸¹ Brev fra Møller til Olsson den 10/12 1889.

¹⁸² Protokol for styrelsen for NSM 23. oktober 1890, *NSM arkiv Hjarsåsilla*.

Møller prøver i 1891¹⁸³ at skrive til Olsson for at få Nils Jönsson¹⁸⁴ til Bornholm i nogle måneder. Måske har det været på grund af et pres, eller hvis Møller ikke selv gjorde det, så ville andre gøre det, endnu engang uden om styrelsen? Men splittelsen var synlig, da styrelsen ikke kunne forhindre, at skånske prædikanter gæstede Bornholm og brugte missionshusene, og de prædikede også i private hjem, hvor det blev offentliggjort i aviserne.¹⁸⁵ Linjen fra København gentages på Bornholm, hvor især Johannes Wittander og med ham Nordöstra Skånes Missionsförening bliver en aktiv medspiller for at skabe en ny roseniansk missionsforening på Bornholm.¹⁸⁶

I 1891 samledes 135 personer til et møde på Bornholm, hvor forholdet til Luthersk Missionsforenings styrelse på Bornholm og til Møller i særdeleshed blev drøftet.¹⁸⁷ Resultatet af mødet blev at sende en skrivelse til Nordöstra Skånes Missionsförening og Johannes Wittander for at få råd og vejledning i situationen, samt at få sendt skånske prædikanter fra Nordöstra Skånes Missionsförening til Bornholm. Mødet valgte J.K. Hansen, Åkirkeby, Chr. Wolffsen, Rønne, og Hans Rønne, ligeledes fra Rønne, som skulle rejse til Hästveda i oktober 1891 for at have en samtale med styrelsen for Nordöstra Skånes Missionsförening og med Johannes Wittander.¹⁸⁸

¹⁸³ Brev fra Møller til Olsson den 14/8 1891.

¹⁸⁴ En bror til Johannes Wittander. Nils Jönsson havde ikke svaret, men havde henvist til Olsson. Møller undrer sig, fordi han troede, at Jönsson var prædikant i Hässleholms Lutherska Missionsförening, og det derfor var Sven Winkler, der skulle spørges. I samme brev skriver Møller, at han meget gerne vil tale både med Olsson og Winkler. Det tætte samarbejde mellem de tre skånske missionsforeninger gjorde, at det nogle gange næsten ikke var muligt at vide om en skånsk prædikant tilhørte den ene eller anden forening. Sven Winkler boede mange år i Hälsingborg, altså midt i Västra Skånes Missionsförenings område, alligevel var han formand for Hässleholms Missionsförening. Det er værd at bemærke, at den tredje formand Johannes Wittander ikke nævnes. Flere prædikanter virkede i forskellige missionsforeninger. Der er således flere eksempler på, at nogle prædikanter sad i en forenings styrelse og var kaldet og ansat i en anden af de skånske missionsforeninger. Ved Västra Skånes Missionsförenings styremøde 28/12 1891 bliver det besluttet, at N. Jönsson skal virke 2 måneder på Bornholm foråret 1892. U.forf. *VSM 50 år*, 153.

¹⁸⁵ Luthersk Missionsforening på Bornholm havde i 1889 følgende missionshuse: Rønne, Åkirkeby, Nexø, Allinge, Olsker, Gudhjem, Østermarie, Bodilsker, Hasle. Disse huse var ejet af Bornholms Forening (Luthersk Missionsforening) men styrelsens medlemmer hæftede personlig for gælden i husene over for kreditforeningerne. Mødeannoncer Bornholms Tidende 27/7 1891, 29/7 1891, eksempler på, at Mogren taler i missionshusene og i private hjem, og annoncerne står side om side med de af Luthersk Missionsforenings styrelse indrykkede ugentlige møder i missionshusene med bornholmske prædikanter.

¹⁸⁶ Nordöstra Skånes Missionsförening / Wittander ønsker ikke at medvirke til en splittelse, men vil heller ikke undlade at sende prædikanter. Kampen om Bornholm er mere langvarig, end mange fremstillinger skriver, nemlig helt fra 1888 til august 1892. Västra Skånes Missionsförening prøver at holde kontakt både til Luthersk Missionsforening og Møller og den nye missionsforening Evangelisk Luthersk Missionsforening og Jensen i København. Ved Västra Skånes Missionsförenings styremøde 28/12 1892 besluttes det: "N. Jönsson kallades dette år af den nya missionsförening i Köbenhavn att mesta tiden verka i Danmark", altså i 1893, hvor den samme prædikant var udlånt til Luthersk Missionsforening på Bornholm foråret 1892. U. forf. *VSM 50 år*, 157. Måske p.g.a. geografien indtager Västra Skånes Missionsförening en åben kontakt til såvel Luthersk Missionsforening, Evangelisk Christelig Missionsforening og Evangelisk Luthersk Missionsforening i København.

¹⁸⁷ M. Kofoed skriver i sin selvbiografi: "Der blev bestemt Møde saavidt jeg husker i Aakirkeby" *Mørke og Lys* 1931 nr. 4 s. 61.

¹⁸⁸ U.f. *Mindeskraft for Evangelisk-Luthersk Missionsforening paa Bornholm*, 27. Brev fra Møller til Olsson den 9/11 1891.

Ved denne samling i Hästveda i oktober 1891 blev Evangelisk Luthersk Missionsforening på Bornholm i realiteten stiftet. Foruden de tre mænd fra Bornholm deltog en fra Jylland og H.A. Jensen fra København. Nordöstra Skånes Missionsförening erklærer sig villig til at sende fire (!) prædikanter til Bornholm samt at sende et brev til Møller, hvor Wittander skriver, at man ”formelig” ikke tidligere har sendt prædikanter til Bornholm uden om Luthersk Missionsforenings styrelse på Bornholm, og man derfor heller ikke havde overtrådt nogen bestemmelser. Besøgene af de skånske prædikanter var altså, efter Wittanders mening, sket på privat basis fra prædikanternes side og uden Nordöstra Skånes Missionsförenings vidende.¹⁸⁹

Brevet fra Møller til Olsson indeholder også i afskrift hele brevet, som Møller havde sendt til Wittander. Her skriver Møller, at Nordöstra Skånes Missionsförening har overtrådt aftalen om ikke at sende prædikanter til andre rosenianske missionsforeninger område, uden at det er aftalt med den pågældende styrelse. Men især om det følgende, hvordan Nordöstra Skånes Missionsförening vil løse problemet med at sende prædikanter til Bornholm, *nemlig at Nordöstra Skånes Missionsförening udvider sit geografiske område i det nordøstlige Skåne til også at omfatte Bornholm!* På denne måde bryder man ikke nogen skrevne eller uskrevne regler om ikke at sende prædikanter fra en missionsforening ind i en anden forenings område uden at spørge eller orientere styrelsen.

Beslutningen på mødet i Hästveda er omtalt tidligere af Evangelisk Luthersk Missionsforening på Bornholm,¹⁹⁰ men det er først ved genfundet af brevsamlingen mellem Møller og Olsson, at fremgangsmåden fra Nordöstra Skånes Missionsförenings side kan klarlægges. En af de bornholmere, som deltog i Hästveda-mødet, Jens Kofoed Hansen fra Åkirkeby, var medlem af styrelsen for Luthersk Missionsforening på Bornholm.¹⁹¹ På et styrelsesmøde på Bornholm, efter Hästveda-mødet, siger J. K. Hansen: ”At der er aftalt med Svenskerne, at de skulde overtage Bornholm, som en Del af deres Missionsmark”.¹⁹² Prædikanterne, som bliver sendt til Bornholm fra Nordöstra Skånes

¹⁸⁹ Brevet fra Wittander er ikke bevaret, så kendskabet til, at Nordöstra Skånes Missionsförening fralægger sig ansvaret for prædikanters besøg på Bornholm, kendes kun via Møllers brev til Olson den 9/11 1891.

¹⁹⁰ U. forf. *Mindeskraft for Evangelisk-Luthersk Missionsforening paa Bornholm*, 27; Storgaard-Andersen (red.), *Med Gud og hans venskab*, 154, her nævnes, at Nordöstra Skånes Missionsförening ikke ønskede, at der skulle ske en splittelse af missionsforeningen på Bornholm, men NSM lovede samtidigt at sende prædikanter for at hjælpe.

¹⁹¹ J. K. Hansen, Aaker, havde været med i vækkelsen helt siden Trandbergs tid først i 1860'erne og havde været en af de 12 deltagere ved stiftelsen i 1868.

¹⁹² Ved den fremgangsmåde kunne Nordöstra Skånes Missionsförenings prædikanter frit fungere på Bornholm uden at spørge den stedlige rosenianske missionsforening (Luthersk Missionsforening) om tilladelse. Bornholm ville på denne måde indgå i NSMs månedsture. Brev fra Møller til Olsson den 9/11 1891. Dette brev indeholder tillige et afskrift af et brev, som Møller har sendt til Johannes Wittander, formand for Nordöstra Skånes Missionsförening, hvor Møller bl.a. skriver, at NSM skulle sætte sig bedre ind i de lokale forhold på Bornholm, ”førend I besluttede at inddrage et fremmed Omraade under Eders virksomhed og sender en Del Predikanter..”

Missionsforening, skal altså ikke hjælpe det bestående rosenianske arbejde på Bornholm, men skal etablere et nyt. Møller skriver sarkastisk til Wittander, at hvis Nordöstra Skånes Missionsforening har så mange ledige prædikanter, så var der vel arbejdsmuligheder tættere på Hästveda end lige netop Bornholm?¹⁹³

Anders Olsson har sandsynligvis haft et møde eller brevkontakt med Wittander, da Møller i et brev fra 10. december 1891 refererer et brev fra Olsson, hvor han har forventning om, at der nok vil falde ro omkring den massive Nordöstra Skånes Missionsforenings overtagelse af Bornholm, men mødet/kontakten mellem Olsson og Wittander fører dog ikke til ro på Bornholm.¹⁹⁴ I december rejste Anders Nilsson rundt på øen. ”På vems uppdrag?”,¹⁹⁵ skriver Møller. Styrelsen på Bornholm var ikke blevet informeret, og Nilsson benyttede Luthersk Missionsforenings missionshuse rundt på øen. Dette faktum, at der kom skånske prædikanter til Bornholm, og at Nordöstra Skånes Missionsforening havde udvidet sit geografiske område til at omfatte øen, fører til, at styrelsen for Luthersk Missionsforening på Bornholm og Møller gør sig overvejelser. Skal man trække sig tilbage og overlade missionshusene til Nordöstra Skånes Missionsforening? Dette kunne ske ved, at Nordöstra Skånes Missionsforening overtog de økonomiske forpligtelser af missionshusene.¹⁹⁶

Västra Skånes Missionsforening indtager en mere passiv holdning og opretholder forbindelsen til Luthersk Missionsforening på Bornholm og Møller på trods af Nordöstra Skånes Missionsforenings aktiviteter. Således deltog prædikanten fra Västra Skånes Missionsforening, P. Magnusson, ved årsmødet juli 1892, og Luthersk Missionsforenings styrelse henvendte sig til Västra Skånes Missionsforening om muligheden for, om Magnusson kunne rejse rundt på Bornholm førstkomende vinter, 1892/1893. Men ved samme årsmøde trak bl.a. Jens Kofoed Hansen (en af dem, som havde været med i Hästveda) samt Anders Sonne fra Bodilsker sig ud af Luthersk Missionsforenings styrelse. Mindre end en måned efter årsmødet blev Evangelisk Luthersk Missionsforening stiftet bl.a. af J. K. Hansen, Anders Sonne og Chr. Wolffsen, den 5. august 1892 i Åkirkeby.

¹⁹³ Afskrift af Chr. Møller efteråret 1891 i brev fra Møller til Olsson den 9/11 1891.

¹⁹⁴ Brev fra Møller til Olsson den 10/12 1891. I dette brev skriver Møller, at han trods flere breve ikke har fået noget svar fra Wittander, og kontakten, som Olsen var spurgt om i tidligere brev, ikke havde haft den ønskede effekt

¹⁹⁵ Brev fra Møller til Olsson 10/12 1891. Anders Nilsson var en kendt skånsk prædikant og sangbogsudgiver. Møller skriver: ”Men så ser jeg til min Forundring, at Anders Nilsson (kaldet Student) uden videre er averteret i Aviserne her i går i Foreningens Navn til at holde Sammenkomster, og man ved ikke et Ord derom”. Bl.a. annonce i *Bornholms Tidende* 9/12 1891.

¹⁹⁶ Brev fra Møller til Olsson den 9/11 1891, heri indgår en afskrift af et brev til Wittander, hvor Møller skriver: om styrelsen for Luthersk Missionsforening på Bornholm foretrækker, at Nordöstra Skånes Missionsforening overtager Bornholm som arbejdsområde, så skal Nordöstra Skånes Missionsforening overtage forpligtelserne for øens missionshuse. Møller skriver videre til Wittander: ”Ja, så kan vi vel føle det vemodigt, men det er jo en stor Nåde, at vi har fået Lov at være med så længe” nemlig hvis Luthersk Missionsforening på Bornholm skal nedlægges.

Samarbejdet mellem Skåne og Østdanmark ændrede derfor foreningskarakter, efter at Evangelisk Luthersk Missionsforening var blevet en realitet såvel i København som i Jylland og på Bornholm. Evangelisk Luthersk Missionsforening på Bornholm og i København var helt afhængig af arbejdskraft fra Skåne, og i de første 10 år efter stiftelsen i 1889/1892 prædikede de skånske prædikanter ved hovedparten af de større møder.¹⁹⁷

Denne tætte samhørighed mellem Evangelisk Luthersk Missionsforening på Bornholm og så især Nordöstra Skånes Missionsförening og Hässleholms Lutherska Missionsförening blev stadfæstet ved det første årsmøde i Åkirkeby, for øvrigt nøjagtig samme sted og plads, hvor Luthersk Missionsforening fra først i 1870'erne havde afholdt sine årsmøder. Ved dette første årsmøde for den nystiftede forening var der fire prædikanter, hvor af de to kom fra Skåne.¹⁹⁸ Evangelisk Luthersk Missionsforening på Bornholm og i København var således et resultat af Nordöstra Skånes Missionsförenings udvidelse af deres arbejdsområde, *så det i realiteten var et skånsk arbejde med dansk islæt.*

¹⁹⁷ Nærmere beskrevet af Storgaard-Andersen (red.), *Med Gud og hans venskab*. I en biografi uden forfatter angivelse, U. forf. *Några drag ur Wittanders liv och verksamhet*, står der ligefrem: ”Han (Wittander) blev ock kallad till predikant på Bornholm och att bosätta sig där. Med anledning av sistnämnda kallelse sagde han: ”Guds vilja och väg med mig var dock en annan””

¹⁹⁸ U. forf. *Mindeskript for Evangelisk-Luthersk Missionsforening paa Bornholm*, 28. Prædikanterne ved det første årsmøde for Evangelisk Luthersk Missionsforening på Bornholm 1893 var Chr. Bau, Flensborg og Peter Martin Larsen fra Helsingør samt N. Håkanson og Poul Svensson, sidstnævnte var prædikanter fra Nordöstra Skånes Missionsförening

Efter splittelsen af den rosenianske forening på Bornholm

Det er næppe tvivl om, at de, der forlod Luthersk Missionsforening for at stifte Evangelisk Luthersk Missionsforening, var den læremæssigt mest konservative del. Læren om verdensretfærdiggørelsen blev for udbryderne i Evangelisk Luthersk Missionsforening en helt afgørende forståelse af indholdet i evangeliet.¹⁹⁹ Og ligeledes efter svensk model fik Konkordiebogen en stor plads for prædikanterne i Evangelisk Luthersk Missionsforening.²⁰⁰ I en officiel udgave af, hvad Evangelisk Luthersk

¹⁹⁹ 50 år efter bruddet bruges der mange sider i jubilæumsbogen U. forf. *Mindeskript for Evangelisk-Luthersk Missionsforening paa Bornholm* på at vise, hvordan Møllers artikler i *Budskabet* havde ændret opfattelse af udtrykket "Verden i Jesus retfærdig er vorden". Se Kofod-Svendsen analyse af sanglinjen i denne antologi. Se tillige Finn Rønn Pedersen, *C.O. Rosenius og læren om universel retfærdiggørelse – lærte C.O. Rosenius verdens-retfærdiggørelse* (København, Nemaiah 3-4, 1990), 11-25.

²⁰⁰ Konkordiebogen blev ikke indført som bekendelsesskrift i den Dansk-Norske kirke, modsat i Sverige, hvor Konkordiebogen i 1663 blev indført som bekendelsesskrift. Olav Valen-Sendstad, *Dogmatikken for legmenn. Konkordieboken. De lutherske bekjennelsesskrifter* (Bergen: A.S. Lunde & Cos forlag, 1957). Forordet XXIII: "Den norske synode av den ev.-lutherske kirke i Amerika samlet en del brukte eksemplarer av den norske utgave og forærte dem til Ev.-Luthersk Missionsforening på Bornholm og i Danmark. Styret for denne organisasjon besluttet nemlig ikke å selge sine eksemplarer, men å låne dem til predikanterne til deres bruk så lenge de var i Missionsforeningens tjeneste..."

Missionsforening anser for en sand luthersk forkyndelse, ”*Hvad er evangelisk-luthersk Forkyndelse*”, udgivet af *Evangelisk-Luthersk Missionsforening paa Bornholm* (1942), vedkender man sig den danske kirkes bekendelsesskrifter, men fjører hele Konkordiebogens skrifter til.²⁰¹

Det blev således Evangelisk Luthersk Missionsforening, der videreførte den tætte forbindelse mellem Skåne og Østdanmark.²⁰² Kontakten var så markant og stærk, at helt frem til slutningen af 1980'erne var der skånske prædikanter ved almindelige søndagsmøder i København og på Bornholm. Evangelisk Luthersk Missionsforening udsender stadig (2019) ydremissionærer gennem det svenske missionsselskab, Missionssällskapet Bibeltrogna Vänner (MBV) – senere er navnet skiftet til Evangelisk Luthersk Mission – BV.

For Luthersk Missionsforening fik splittelsen den konsekvens, at kontakten til Skåne blev mere og mere sporadisk. Møller og Svaabeck deltog i Västra Skånes Missionsförenings prædikantmøde i 1895.²⁰³ Frem til Møllers død i 1907 var det først og fremmest de personlige kontakter fra 1870'erne, der blev spurgt efter, når Møller skrev for at få prædikanter til årsmødet i Åkirkeby på Bornholm. Anders Åberg (1857-1942), som havde været en meget benyttet prædikant i Nansensgade i København gennem alle årene, var en af de sidste forbindelseslinjer mellem Luthersk Missionsforening og Västra Skånes Missionsförening. ”Foreningen i København har gennem mange Aar tillige haft den Glæde at have Besøg af den afholdte Forening for Vestra Skaanes Missionsförening Redaktør A. Åberg. Faa svenske Forkyndere har ydet saa meget i Danmark som A. Åberg”.²⁰⁴

Ved Västra Skånes Missionsförenings 50 års jubilæum, som blev fejret ved midsommermødet i 1906 i Strövelstorps missionshus deltog Møller.²⁰⁵ Sandsynligvis var det sidste gang, han prædikede i Skåne.

²⁰¹ Oscar Hjort, *Hvad er evangelisk-luthersk Forkyndelse* (Rønne: Udgivet af Evangelisk-luthersk Missionsforening paa Bornholm, 1942), 19. Oscar Hjort var en dansk sognepræst og en af de meget få præster, som helhjertet tilsluttede sig Evangelisk Luthersk Missionsforening. Hele denne troslære blev udgivet sammen med Evangelisk Luthersk Missionsforenings 50 års jubilæumsskriftet, foruden at den udkom i egen udgivelse. I forståelsen af verdensretfærdiggørelsen står der bl.a.: ”Naar man hævder, at der kun er sket Forsoning, men ikke Syndsforladelse og Frikendelse af alle Mennesker i Kristi Kors, saa er man blind for, at efter Skriften kan Forsoningen ikke være tilstede, hvor Synderne ikke til fulde er forladt. Vi fastholder den lutherske Lære om den almindelige (d.v.s. Verdens) Frikendelse i Kristi Død. Verden i Jesus retfærdig er vorden (M.B. Malmstedt).”

²⁰² U. forf. *Mindeskrift for Evangelisk-Luthersk Missionsforening paa Bornholm*, 29: ”At det Broderbaand, som allerede ved Foreningens Stiftelse knyttedes mellem denne og de nævnte Foreninger i Sverige, har været til uregnelig Velsignelse for os og vor Forening... næst Gud har vi vore svenske Brødre, der har rejst her som Prædikanter at takke for, at vi fremledes har Evangeliet rent og klart iblandt os.”

²⁰³ U. forf. *VSM 50 år*, 160.

²⁰⁴ F. Larsen (red) *Luthersk Missionsforening gennem 75 år*, 58.

²⁰⁵ Åberg *Västra Skånes Missionsförening 1931*, 17.

Det sidste brev, som er bevaret, vidner om en livlig brevveksling lige til det sidste. Møller takker således i et brev fra 24. september 1907 for et brev fra Anders Olsson af 17. september. Den 16. december 1907 dør Chr. Møller i Rønne og blot knapt to måneder senere, nemlig den 13. februar 1908, dør Anders Olsson i Wäsby. Endnu i brevet fra september ønsker Møller om det var muligt, at rejse til Wäsby for at besøge Olsson, men kroppen siger nej til flere rejser, konkluderede Møller.²⁰⁶

I Västra Skånes Missionsförenings jubilæumsbog fra 1931 får Chr. Møller tre sider lang omtale, og han nævnes også i listen over kendte prædikanter, som havde prædikeret i det gamle missionshus i Strövelstorp, da det gamle missionshus i 1927 blev erstattet af et nyt. På dette tidspunkt, i 1931, er kontakten nærmest ikke eksisterende mellem Luthersk Missionsforening og Skåne, bortset fra Anders Åberg, der vedbliver med at gæste Nansensgade Missionshus i København helt frem til sin død i 1942.²⁰⁷

I Luthersk Missionsforenings jubilæumsbog fra 1922 er Carl Olof Rosenius, Anders Olsson og Anders Åberg som de eneste svenskere afbilledet sammen med danske Luthersk Missionsforenings prædikanter.²⁰⁸

Højskoleforstander Frits Larsen (1895-1970), Luthersk Missionsforenings Højskole, Hillerød, havde i perioden 1928 og frem til først i 1960'erne kontakt med Västra Skånes Missionsförening.²⁰⁹ Afdelingssekretær og forretningsfører i Luthersk Missionsforening, Kaj Pedersen, havde ligeledes kontakt med Västres Skånes Missionsförening.²¹⁰ Bortset fra disse to bornholmere, så havde ungdomsforeningen i Luthersk Missionsforening i Nansensgade både før og efter Anden Verdenskrig været på ungdomsudflugter til Skåne,²¹¹ men nogen større og mere organiseret samarbejde var der ikke tale om.

²⁰⁶ Brev fra Møller til Olsson den 24/9 1907.

²⁰⁷ Sam. Åberg, *Anders Åberg Skolman – Missionsman – Förkunnare* (Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Bokförlag, 1944), 138. Til sammenligning oplyser Storgaard-Andersen (red.), *Med Gud og hans venskab*, 40, at regnskaber for Evangelisk Luthersk Missionsforening i København viser i årene 1935-36, at der er udbetalt rejsepenge til 42 forskellige svenske prædikanter. *Missionsvennen* juli 1934 nr. 7, 77-78 fortæller om et ungdomsarrangement mellem Luthersk Missionsforenings ungdomsforening i København og Västra Skånes Missionsförening. Der fortælles om et stigende antal møder på begge sider af Sundet. Disse ungdomsforeningskontakter fandt sted op til Anden Verdenskrig, og blev kun i ringe omfang genoptaget efter krigen.

²⁰⁸ Svaabeck, Rønne og Vestergaard (red.), *Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade*, fotoplanche placeret mellem s 40 og 41.

²⁰⁹ Gunnar Johansson *Västra Skånes Missionsförening genom hundra år 1856 – 1956* (Klippan, 1956) 105-107.

²¹⁰ Birger Pedersen, "Kaj Pedersen og Luthersk Missionsforening på Bornholm i begyndelse af 1900-tallet", artikel i *Jul på Bornholm. Kulturhistorisk årsskrift 2014*, Bornholms Tidendes Forlag, Rønne s. 33-34.

²¹¹ E. Andersen (red.), *Luthersk Missionsforenings Ungdomsforening Nansensgade 94*, 14.

Konklusion

I den undersøgte og beskrevne periode ændres relationen mellem de tre store og ”prædikantstærke” skånske rosenianske missionsforeninger og så Østdanmark. Hjælpsomheden med at stille prædikanter til rådighed fra skånsk side forblev uændret, men fra at det alene var Luthersk Missionsforening blev Evangelisk Christelig Missionsforening og ikke mindst Evangelisk Luthersk Missionsforening storaftagere af prædikanthjælpen. Disse to nye rosenianske missionsforeninger i Østdanmark overtog den klassiske rosenianske teologi fra Luthersk Missionsforening i løbet af 1880’erne og først i 1890’erne, da ledende personer inden for Luthersk Missionsforening optog nye strømninger i deres forkyndelse som nådegave til at helbrede, øvrige nådegaver og en nær forventning om Jesus snarlige genkomst. De skånske missionsforeninger forholdt sig ikke passivt under konflikterne inden for den danske rosenianske bevægelse, men ved aktivt at vælge side skubbede den skånske forbindelse til, at splittelserne blev levkraftige. Især i forholdet til Evangelisk Luthersk Missionsforening i København og på Bornholm har det skånske islæt været meget markant.